

AZ

„EXACT“ TUDOMÁNYOK KÖVETELÉSEI

A PHILOSOPHIA IRÁNYÁBAN.

Olvasta martius 12-ki tud. ülésben 1862.

BRASSAI SÁMUEL.**Előszó.**

Egylettünknek mind természete, mind világos szabályai azt kívánják, hogy tudományos üléseinkben „főképp“ a hazát ismertető értekezések és értekezletek legyenek a tárgyak. Nem kirekesztőleg hát ezek, hanem általában mindennemű tudományos tárgyak foglalhatnak helyet felolvasásainkban. Mindazáltal én azt gondolom, hogy annak a „főképpen“ nek az ereje ide is kihat. T. i. azt látszanak az által kívánni szabályaink, hogy a mit nem hazánkról mondunk, legalább hazánknak mondjuk. Azaz, oly tárgyakról értekezzünk, melyek nem csupán az illető tudománynyal tüzetesen foglalkodók előtt fontosak, nevezetesen vagy bárcsak említésre méltók általában; hanem a melyek hazánk specialis körülményeinél fogva érdekesek és méltók figyelmünkre. Ilyeneknek vélem pl. a következőket. Egy természeti új törvénynek, mely netalán nálunk szokott és eddig magyarázatlan maradt jelenség megfejtésére, világosítására szolgál, ismertetése. Természettani fürkészés újjan talált módjának, fogásának, mely által földünk, vizünk, levegőnk eddig nem tudott tartalmát vagy minőségét fedezhetjük fel, közlése. Bizonyos korok, bár külföldre vonatkozó, sajátságainak, melyekben népünk s történelmünk némely vonásai magyarázatukat lelhetik, külföldi kútfőkből meritett leírásai. Erkölcsökben, szokásokban, tudományban felkapott divatoknak, melyek a népek jelenkori sűrű közlekedésénél fogva reánk is kiterjesztik hatalmukat — miután a sajtó a „negyedik hatalom“ címét kapta a művelt Európában, bátor vagyok ezennel az „ötödiket“ a divat képében mutatni bé — mondom hát ez ötödik hatalom keletkező decretumainak előadása, megvitatása, rostálása. Ezekre a tárgyakra s más hasonlókra nem csak szabályaink szabadítanak fel, hanem

hiva is érezzük magunkat. Mert ha érdekel s részvétellel fogadjuk, midőn valamelyik historicusunk egy culturai mozzanatot fedez fel előidőnkben, mely akkori állapotunkra némi világot vet, nemde kötelességünk részünkről is, hasonló adatokkal szolgálni az ezeket hálával fogadandó utókornak? Ilyen culturai divatos mozzanat a jelenkorban a materialismus kérdése, melynek tárgyalása az imént sorolt rovatok közé tartozik minden tekintetben. Mert nem csak hogy az egész mivelte világot, a nem szorosán tudományost szintegy mint a tudományost foglalkodtatja ez a kérdés, hanem hazánkban is hangos szószollókat talált a—pro-ja. Egyik—többet jelenleg nem ismerék—saját modorban és mintegy eredetileg lépik fel mellette, a többiek, bátran mondhatom, merőben csak a külföldi ily nemű szózatokat hangoztatják vissza. Azért hát, midőn nyomon közlendő értekezésemben a contra-t törekszem támogatni, amaz egyik ellen nyilván szállok magam is síkra; a többiek pedig vegyék a mesterök ellen mondottakat őket is illetőknek.

Végül, miután a nyilvánosság foruma előtt áll, hogy éppen ez értekezésem akadémiái bírálók az Értesítőből kirekesztették, évkönyvünk olvasóit is tartozom értesíteni róla, bármi legyen is ítéletök felőle. Sőt azt is megmondom, hogy ez a sorsa volt még egy más folyóirattal szemben is. És nincs más magyarázatom róla, hanem hogy, valamint az utóbb említett elutasítás ellenfelem iránt viseltető személyes — egyébaránt részemről rossz neven nem vett — kedvezésből történt, úgy az előbb említett eset oka nem különben személyes antipathiában rejlik. Megnyerem-é a helyett, vagy inkább megnyeri-é az ügy, mely mellett harczolok az olvasó rokonszenvét — nem tudom; de igen azt, hogy őszinteséggel akartam tetemes és jól érzett hiányaimat pótolni.

Régi mese az a „Scylláról és Charybdisről való; de hát elveszük-e azért hogy régi és hogy mese? Én azt mondom, ne; mert hiszen, a mese ha jó, csak felöltöztetett igazság, és bármennyire illjék is az igazságra a költő bókja: „induitur, formosa est; exuitur, ipsa forma est“, — bizony még a legmagassabb szellemi culturától élesített szem is sokszor, de igen sokszor inkább szereti a „formosa“-t, mintsem az „ipsa forma“-t. És vajjon van-e nekünk embereknek dicsőbb igazság, mint a költői igazság, a melynek rovata alá, hidjék el, több, nevezetesebb és magasztosabb dolgok tartoznak, mintsem kissé gyanus és valóban nem egészen alkalmas neve engedi sejtenünk? Aztán hogy régi! Lám, a siker nélkülözhetetlen két feltételét: az eszet és tapasztalást csak a régiség egyesítheti, mint a jó borban az erőt és zamatot az óság. A tisztelet, a remény, a bizalom vajjon nem mélyebben, határtalanabban és átalánosabban hódoltak-e a közel 70 éves Széchenyinek düblingi magányában, mint a 34 éves erélyes ifjunak a pozsonyi emlékezetes diéta tevékenysége közepette, vagy az érett férfinak, a „Hitel és „Stadium“ írójának? Az említettem Scylla-féle mesének is régiség, óság — jól megkülönböztessük az avult- vagy éppen avasságtól — kellett, hogy méltóképp meg lehessen ítélni: mily teméntelen, mily gyakori, mily kifogyhatatlan és mindenek felett mily találó az alkalmazása az erkölcsi világban: ugy hogy alig van a theoretica vagy practica philosophiának oly meztelen igazsága, mely e tekintetben feljülhaladna azt a mesét. Igen is Scyllák és Charybdisek közt kell elevezni élet- és tudománybeli inkább vagy kevésbé fontos, és köztük a legfontosabb, legérdekesebb ügyeinknek. Hadd kísértsem meg néhányának, a világért sem laistromozás, hanem csak szűk marokkal osztott példa gyanánt, a megemlést. Az emberi élet nemes bájos virágának, a művészetnek, a jelentéktelenség Charybdisé és az irányadás Scyllája, a realismus szirtje és az idealismus örvénye közt kell haladni. Az ész tiszta uradalmában a tudományt, a rideg praxis és a feneketlen theoria fenyegetik, mint Scylla és Charybdis kétfelől. Aristoteles az erényt, a tulzás és hiány, az igen sok és igen kevés közt kigyózó szűk tengersizorosan vezeti át.—Majora canamus. Tekintsünk bé a keresztyén egyház történelmébe, s csaknem borzadva látjuk: mily hajszál vagy beretva-él választá el az orthodoxia hajócskáját a haeresisek kétfelől rémitő Scyllái és Charybdisei vészaitól. Itt azonban olykor még egy betű is segített, — jusson eszünkbe csak a híres *ἰσοπέδιος* és *ἰσομοίριος*. — De hol az a betű, hol az a bűbájos szó, mit mondok? az a hypothesis, az az elmélet, az a rendszer, a mely elvezérelje veszély nélkül a philosophiát a realismus és idealismus Scyllái és Charybdisi között? A mi több, mind azok a rendszerek, — a melyek a maguk idejében a bévégzett, a teljes philosophiát vélték, sőt követelték, hogy az emberiség elébe állították — ne botránkozzanak meg önök, hanem vegyék érett megfontolás alá — ma-

guk meg annyi Scyllák, meg annyi Charybdisek, meg annyi haeresisek. Nem annyira tanítanak, mit lehet tudnunk, mit tartanunk, mit hinnünk véglegesen, mint kimutatják részint saját elszerencsétlenedett példájokon, minő szélsőségektől kell őrizkednünk, hogy az igazi, az orthodoxa philosophiát magát el ne tévesszük szemünk elől, hogy a józan ész és a józan hit hajócskájával a szirtek és örvények közt bizton elevezhessünk. Olvasták önök a németek méltatlanul elhanyagolt*) Lafontaine-je, a valóban kedélyes Gellert meséjét a „kalap“ról, s ha nem, siessenek minél hamarább kipótolni e mulasztásukat;

*) A multak szebb színben látását Horatius „laudator temporis acti“ja — (Haj másképp volt az én időmben!) — az öreg kor feledhetetlen bélyegévé tette a köz- és költői véleményben. Nem vizsgálom ez észrevétel psychologiai validitását, de bizony szintoly igaz az, hogy a jelenkor bálványozása némely koroknak és — csak anúgy sugva mondom — felszínes elméknek nem kevésbé kitünő jellemvonása, haszinte oly genialis ötlet nem halhatlanította is, mint az előbb említett. Kiválva vehetni ezt észre német jó atyánkfiában, kiknél, jelesen az újabb időben az „überwundener Standpunct“ szintoly rögeszmévé látszik válni, mint némely más nemzeteknél az — olykor túltuntúli — conservatív ragaszkodás bizonyos ó felfogásokhoz. Tapasztalati, inductív ismeretek sorában még menthető, sokszor természetes, néha éppen helyes ez a divatozás; de a szépirodalom s általában a művészet terén nem csak gyanus, hanem tettelegesen ártalmas is. A művészet benső tartalma az embernek — széles értelemben vett — erkölcsi természete, s ez még a (kül)te-mészétvizsgáló Liebig vallomása szerint is örökös. A mi ma Hermann és Dorotheában belsönket megindítja, az indította meg az Iliasban vagy Odysseában is a joniai görögöt; s a mi G. Sand műveiben a szívhez szól, az szólt hozzá a Sappho odáiban is a maga korában. A lepel, melybe ez a tartalom burkolódzik, változhatik a korokkal, a divattal, de maga a tartalom örökös. Ezt tartja olasz, francia, angol, spanyol, mindenik a maga irodalma korábbi termékeire nézve. A köntöst tarthatja elavultnak, mai szemem nem kecségtetőnek; de a test teremtését, mindenek felett pedig a benne lappangó, vagy belőle sugárzó isteni szikrát csökkenetlenül tiszteli. A francia az ő Marotja naivsága, Racineje rhetorikai pompája alatt küsméri az emberi való hű rajzát. Az angol megint Pope vizességében is tudja becsülni a genialis szilárd tartalmat. Nem úgy a mi idealistáknak s mélységben kutatóknak tartott szomszédaink. Ők, saját közmondásuk szerint „a fűrészőzlével a gyermeket is kiöntik“; az elavult formával a tartalmat is avasnak nyilvánítják. Nekik, hogy messzebb ne menjek, Gessner, Haller, Gellert „überwundener“ tehát fitymálandó „Standpunct“on álló ócskaságok, (Lessinget a költőt csak Lessing a criticus tartja még némileg; nekik az irodalom csak Weimarral kezdődik s ez időszakból is Schiller csak bronzban a játékszínterén áll Göthe mellett — természetesen, mivel emennek hosszú és végig tevékeny élte bényult modern korunkba; és még ő is — én tán nem, de fiatalabb korbéli társaim megérthetik — nem sok idő múlva az überwundener Standpunctra sülyed és csak a szemnek és érzeben álland azon a talapon, melyet az aesthetikai divatos közvélemény szellemben ki üt alóla. Sajnosan kell észrevennem, hogy mi magyarokul inkább a németek, mint az idézett, más nemzetek példájára látszunk hajlani eljárásunkban. Én pedig azt hiszem, hogy Petőfy és Arany, de Tompa, Toth Kálmán vagy Szász Károly dicsősége is egy parányit sem szenvedne azzal, ha elismernék hogy Csokonai és Kisfaludy Sándor is eszünkbe juttatják ottan-ottan a „mens diviniior atque os magna sonaturum“-ot. Valódi fájdalommal érzéssel sejtje az ember, hogy mindön „Martin Kakas“ oly fighting-cock modorban neki berzenkedik a Kisfaludy S. szerencsétlen szobrának, az emléket mocskoló tentából néhány csepp az emlék tárgyra is feccsen; nem állítom, hogy szántszándékkal.

talán világosabban fel fog derülni mesében önök előtt, a mit én meztelen igazságban nem bírok oly jól kifejezni. És általában bajos az embernek oda-emelkedni, hogy szintugy szédülés nélkül szemlélje a tudományok tudományát ama fellengős állásában, a hol büszkén mondhatja magáról Tennyson-nek más tárgyról és ezéلبől mondott, hanem erre is tökélyesen találó szép szavaival:

„I take possession of man's mind and deed.

I care not what the sects may brawl.

I sit as God holding no form of creed,

But contemplating all“.

Már pedig előbb utóbb oda kell emelkednie, s nekünk utána, ha a philosophiának, érdeme, méltósága és milyfőta szerint akarunk igazságot szolgáltatni. Ily feltét alatt, ily kikötéssel aztán magam is hajlandó vagyok bármi neven nevezett külön philosophiák iménti jellemzését enyhíteni, s őket oly világító tornyoknak ismerni, melyek a tengernek itt-ott találtató veszélyes vidékein a setében kalauz gyanánt szolgálhatnak korlátolt körben; de mihelyt ennek határain túl feszítik igényeiket, mihelyt a nagy Oceánt és ennek minden útait akarják ismergetni velünk, mihelyt a magusfő szerepét merészlik magunknak tulajdonítani, azonnal én is visszahuzom az adott engedélyt, és azt állítom, hogy több veszélyt okozhatnak a szürtek, melyekre a torony alapja meg van vetve, mint segélyt és biztosságot a tetejőken pislogó lámpa, bár Fresnel hatalmas üvegei által fokozott fényével.

Van hát elég baja a philosophiának már saját határain belül is. És ne aggódjunk-e rajta, midőn máshonnan is veszély környékezi? Ne keljünk védelmére, midőn idegen bántalom illeti? Ne siessünk segélyére, midőn külső ellenség támadja meg? Ámde, azt kérhetnék megint mások velünk szembe: „Mit nekünk az az iskolai porlepte tudomány, az az irodalmi divatból kiment szőrszálhasogató tan; az a korunk másnemű mivelttségének fényes napjaitól elhomályosított esillag, az a philosophia, hogy sorsán annyira aggódjunk, vagy érette éppen fegyvert fogjunk?“ És ha erre nétalán — mivel gyengén biztatom magamat — kielégítő feleletet bírnek is adni, rögtön eléáll a második kérdés: „Kicsoda ön, a ki ez ügyben zászlósnak mer kínálkozni, a ki ha vezérnek nem, a szent hadat hirdető Remete Péternek tolakodik?“

Hadd kísértsem meg a feleletet az elsőre. Nem — mint önöknek tetszik nevezni — „iskolai porlepte tanítmány“-t értek én a „philosophia“ alatt. Hisz' a miket önök annak látszanak feltenni, azok a feljebb érintett philosophiai rendszerek, philosophiai secták vallástételei, azok az igazi, a még mindig keresett philosophiának csak világra lépett egyes alakjai, egyoldalu nyilatkozatai, gyakran ferditett, olykor torzított képei. A philosophia sze-

rintem, az a látatlan, hallatlan, de-sejthető, bensőleg érezhető és érthető mennyei ihlet, isteni sugallat, mely a pogánynál mint socratesi daemon vagy genius jelentkezik gyöngéd finom szózatával, és a keresztyénnél mint lelkiismeret hol barátilag int, hol mennydörgésivel retteget, s a mely a legátalkodottabb gonosztévőnél is elfojtva lehet ugyan, de kihálva soha sincs. Azt a rejtélyes törvényadó hatalmat értem alatta, mely teljesen codificálva mind e máig sincs ugyan, talán soha se is lesz; de azért ő az, a mi érzékeinknek bizonyosságot, tudományainknak rendet, következetességet, általánoságot, művészetünknek lelket ad; mely nélkül az élet: mámoros álomkép, a tudomány: adatok halmaza és vélemények tömkelege, a művészet: a képzelődés hín játéka, rythmussal, rimmel, ecsettel, vésővel való gyerekes babrálás lenne. Az a sphaerai harmonia, mely barátot barátal, családi tagokat egymással, hazafit hazafival, állampolgárt állampolgárral összefűz; az emberi társadalom titkos láncza, mely azt a méhrajtól, a hangyabolytól, a varju seregtől, a juhnyájtól megkülönbözteti. Az az alap, a melyen nyugszanak a jóságos, a szelid és magasztos tettek, az erkölcsi jellem és a hit igazságai. Az, a mit Pythagoras számmak, Zeno nemlegesen apathiának, tevőlegesen emberi méltóságnak, Plato ideálnak, Epicurus gyönyörnek és nyugalomnak, Leibnitz Monasnak, Wolf tökélynek, Locke tabula rasanak, Kant gondolatformának és erkölcsi törvénynek, Fichte „én“-nek, Schelling absolutumnak, Hegel dialecticának nevezett, de adaequat kifejezésit soha egy philosophus se birta eléteremtteni, legfőbb és általános elvét egy iskola is kimondani. Azt értem én végre a philosophia alatt, a mi az embert az állaton, a legtökélyesebb állaton is feljül emeli; mert én az állatnak szívesen megadok mindent, a mit a legtulzóbb követelők kívánnak, ösztönt, érzelmet, indulatokat, értelmet, eszet, még lelket is, csak ismerjék el, hogy az embernek kirekesztő sajáttsága az az iméntiekben nem jellemeztem, amál kevésbé leirtam, hanem némi kétségbehozhatlan jeleiből távulról közelgetőleg mutogattam philosophia, melynek benső szervei az ész és akarat s egyik külső nyilatkozata a beszéd: mint megannyi előnye és kiemelői az emberiségnek az állatiság felett.

Midőn hát ily drága kincs, ily felséges előny birtokában vagyunk, ellenmondás nélkül vélem állithatni méltányosnak és igazságosnak, hogy valahányszor e megbecsülhetetlen tulajdonunkat bármi veszély, sérelem, vagy esőkkenés bármi távulról, bármi alattomosan fenyegeti, az emberiség „mint egy férjfü“ és minden ember fejenként megdöbbenjen, segélyére siessen, védelmére kelljen. Lám az europai társadalom kiváltságos osztálya — és megvan az benső valóságában még ott is, a hol a törvények nemesak előjogait, hanem címjeit is eltörülték; ha ma élne Horatius, azt mondaná: „nobilitatem si expellas furca, tamen usque redibit“ — a nemesség, mondom, kiváltságai közé számolja, ha nem kirekesztőleg a becsületet, legalább

*) Hatalmomba veszem az ember esztét és tettét;

Nem bánom bár mit lármázzanak a felekezetek;

Ülök mint Isten nem tartva semmi különös hitformát;

Hanem szemlélve az egészet.

ennek legfélétekenyebb őrzését. Az iszonyok legiszonyabbika előtte mind az, a mi ősi czimere szep-lőtlen tisztaságán szennyet vagy mocskot ejthetne, tüköriés tündöklésére homályfoltot vethetne. Ilyes szerencsétlenség eltávoztatására nem vonakodik ez osztály igazi tagja, vagyonát, testi épségét, véré-t sőt életét áldozni. És kevesebbet tenne-e az em-beriség tagja az ő féltő kincse megóvására? „No-blesse oblige“, ez általános elvben fejezi ki a nemes az ő osztálya kötelességeit; „humanité oblige“, le-gyen mindnyájunk jelszava! És e szolgáljon egy-szersmind a feljebbiek szerint ellenem vethető második kérdésre felelet gyanánt és mentségemre, hogy, nem ugyan mint előbarezos, hanem csak mint sorban álló közlegény, készen állok a philosophia ellen bármily tekintélyes vagy félelmes helyről in-tézett támadások visszanyomására; vagy ha erre elég erőm és segédem nem lenne, igen is, mint Remete Péter, a szent hadjárat hirdetésére.

Ujabb kifogást sejtke és vélek szintugy hallani.

A természet háztartásában azt a bámulatos rendet tapasztaljuk, hogy a specífica differentiak (fajbéli különbségek) állandók és ugy szolva örö-kösök. Amyira azok, hogy elenyésztők magának a fajnak elenyésztével azonos. Ha hamiskodni akar-nék, azt mondanám: éppen azért, gondoskodjunk különböztető jellemvonásunk fentartására, nehogy elvesztésével fajunk is kivesszen. De nem oda megy ki az ellenvetés célja, hanem azt akarja monda-ni, hogy ha az emberiségnek az a specífica diffe-rentiája igazán lényeges, megőrzésére való gondos-kodásunk és törekvésünk hozzájárulta nélkül is ma-radandó. De így sem áll. Mert a világ alkotója az állatnak ösztönt adott, de az embernek öntudatos, értelmes, eszes, akaratos, tevékenységet mutatott ki szükségéi kielégítésére, maga fentartására, céljai elérésére; s ugyan ezeket az eszközöket kell hasz-nálnunk a szóban forgó fontos kötelességünk telje-sítésében is. A természetet a minden élő lények fen-tartására oly nélkülözhetetlen kellékről, a levegőről is gondoskodott, elégséges bőségben, részei illő vegyületében; de azért ha egy posvány veszélyez-teti a vidék egészségét dögleletes kigözölgésével, egy kémiai gyár, vagy esett állatok testei kifejlt mephiticus büzös gázaival, avvagy nincs-e minden külön egyének teljes joga, a baj, a veszély elhá-ritását sürgetni, zugolódni, kiabálni, s ha módjában vagy hatalmában van, tettleg is eszközölni? Az emberiség e szellemi, e nemes elemét is — melyet a philosophia nevével jelöltem röviden — bármily lényegesnek, kihalhatatlannak, kiürthatatlannak vall-juk, ártalmas befolyások megvesztegethetik, elfojt-hatják, elzibasztatják egyéneken és ottan-ottan, de el osztályokban sőt népekben, el egész idősza-kokban; e szerént hát nem maga és mások iránti fentartási szoros kötelessége-e mindenkinek, a ki e veszélyt csak távulról is sejtí, eltávolítását java-solni, szorgalmazni? Hát ha még: proximus ardet Ucalegon?

Már pedig én azt tartom, — lehet, hogy egyéni nézet, lehet hogy nagyobb az aggodalmam mint a

Muz. évk. II. kötet.

veszély—azt tartom, hogy ég, és közléről ég. Avagy jöhét-e közelebből a baj, mint midőn a fiu atyja ellen emeli a kezét, a tanítvány mesterét leczkézi, a hálára kötelezett, jóltévője ellen támad. A phi-losophia a brienni kis hadnagyot Francziaország esászárvává teszi, s ez avval fizet, hogy gunynyal párosíva a bántalmat, az „ideologia“ üldözőjévé lesz. A philosophia a bányászt geologussá, a va-dászt és a gulyást zoologussá, az érczolvasztót, a pálínkfőzőt chemicussá, a gyárnokot mechanicus-sá, a sebészt, az orvosság— olykor méreg— ke-verőt, az empiricust physiologussá emeli, és ime! a szárnyokra kelt csirkék egyszerre okosabbak akarnak lenni a kotlónál! Nemesak anyaiságát, gondját, ápolását, nevelését, hanem majd még létét is megtagadják. Nem csak hogy az átruházott jókat saját szerzeményöknek állítják önhietségökben, hanem még magának fentartott javaitól is meg akarják fosztani az eredeti birtokost. Pisistratust követik, a ki az örserget, a melyet a nép a tör-vények védelmére bizott kezére, hazája és a sza-badság elnyomására fordítja; pedig jó volna, ha eszközbe jutna inkább az evangéliumi ifju példája, a ki elvevé az örökségből az ő részét és eltékozlá s aztán magába térvén mondá: „az én atyámnak mely sok béresei bővölködnek, én pedig élhel ha-llok meg!“ Igen is, merem állítani, élhel hálnak meg azok a magukat „exact“nak nevezeteni szere-tő tudományok, minden látszatos bőségek közepete, mihelyt feledik, hogy az ember „nem csak kenyér-rel él“, hogy az a lábbal tapodató, kézzel fogható, torokba tölthető és gyomorba tömhető anyag nem „minden“ és még kevésbbé „mindenható“, és hogy az elemeket nem a mechanica se nem a kimia tette az ember szolgálivá, hajtítja velök a gőzösöket és repíti a telegrammokat; hanem az a szellem, a mely a mechanicát, meg a kimiát teremtette, és a phi-losophia, a melynek azok a tudományok létüket, mert alakukat s alkatukat köszönhetik. De én tu-lajdonképpen nem aggódok azon, hogy ha néme-lyek előtt akár a zsirba, akár a malvasiaiba fülás gyönyörűsége mulatság, egyedül ohajttandó végczél; én nem irigylem azoknak se izlését, se ambitioját, a kik inkább szeretnek a gorillával mint az angya-lokkal kötni rokonságot; én csak bizonyos tanok túlzott igényeit, jogtalan követeléseit szándékszm visszautasítani, őket természetes korlátaikra figyel-tetni, s aztán hadd haladjon mindenik a maga út-ján, a melyen menve bizony sokkal idvesebb lenne összevetett vállal munkálkodni az emberiség bol-dogságán, mint kölcsönösen egymást károsan ke-resztezni, hátráltatni és kisebbiteni.

Mert avvagy nem keresztvezés, gátlás, hátrál-tatás-e, midőn egyik legtekintélyesebb tudósunk, akademiánkban a physiologia képviselője, imigy nyilatkozik:

„Miután az idegrendszerek anatomiai képessé-göknél fogva csak physiologiai tanulmányul szolgál-hattak: azon meggyőződésre kelle a physiologusok-nak jutniok, hogy mindenki, ki a psychologiában előhaladni akar, haladásának alapját csak mint

physiologus vetheti meg.“ (L. a M. Sajtóban 1858-ra, az 5-ik sz. tárczában.).

Ha maga magával egyetértő és következetes akar lenni az idézett sorok írója, úgy helyeselnie kell azt is, hogy midőn zongorajátszásról van szó, nem Lisztől, Thalbergtől, Dreyschocktól vagy Rubinsteinől kell ítéletet kérni. Nem, hanem Streicher-től, Bösendorfer-től, Erardtól vagy Broadwoodtól; mert hisz' ezek kétségtelenül jobban és alaposabban ismerik azt a szerszámot, a mely nélkül a zongorázás lehetetlenség. E szerint hát Plüssnek, Dollondnak, Reichenbachnak, Utzschneidernek és Dentnek kell tulajdonitnunk a csillagászati ismereteket, s ama felséges tudomány igazságai megállapítását. A Tycho Brahek, Keplerek, Huygensék, Cassinik, Flamsteedek, Lalandeok, Besselek, Aragok, hogy a Newton és Laplace-féléket ne is említsem, álljanak hátra méltatlan követeléseikkel! Mert hiszen távcső, meridiankreis, és óra nélkül csak úgy lehet csillagászt képzelné, mint kezetlen lábatlan zongorászt. Ez előtt egy pár tíz évvel bizonyos „Kisfaludy Társaság“ kritikai forummá akará magát tenni az irodalomban. Tolakodó merészség! Hisz' ilyen forumot — mindig az idézett tekintély szerint — papirgyár-mesterekből, acéltollgyártókból, nyomdászokból, és könyvkötőkből, könyv- és ószerárusokból kell összeültetni, s a régi oklevelek tartalmáról a pergament készítőknél tudakozódní!

Igen vastag a különbség, mondják. Elsőben azt jegyzem meg reá, hogy minél vastagabb, annál kézzelfoghatóbb, és ez ellen éppen az anyag kirekesztő párthiveinek nincs joguk kifogást tenni. De vegyük abban az értelemben, hogy igen durva, igen otromba, nem talál a tárgyra, és így nem helyes, nem igaz képét adja az ügynek. És vajjon miért nem? Azért-é, hogy ezekben világos a dualismus, a különbség a tevékeny elem és a működés szerzői közt, a melyek közzül a pszichológiai jelenségekben a physiologia csak az utóbbinak akarja elismerni a létét? Tegyük hogy nem világos. Ugy de világos bizonyosága maga a kifogás annak, hogy önöket saját hibájok bünteti. Per quod quis peccat, per idem punitur et idem. Láttam én — hogy újra otromba hasonlattal éljek — olyan embert, a ki a négyes fogatot hajtó ostort akarván előleges gyakorlat és tanulás nélkül használni, nem a gyepelőst vagy ostorhegyest sujtotta, hanem a maga szemét ütötte ki. Ha önök elébb hogy a pszichológiát becsmérelnék, magát azt a fitymált tudományt tanulták volna meg, tisztába jönek vala a felől, hogy valamely viszonynak világos volta főképp a néző egyéntől függ. Rosz szemü, vak, vagy a ki kész akarva hunyja bé a szemét, nem vitatkozhat tárgyiasan az éles szeművel és látni akaróval. Minő kacajjal ostobáznák önök: chemico-physiologus urak, azt az embert, a ki egy Kliegl találmanya szerint felkészített zongorát egy szobában magánosan állva, művész nélkül hangzani, darabokat játszani hallana, és csodájában utoljára is azt állitaná, hogy az a hangszer saját mechanizmusánál fogva csakugyan magára vagy magától

játszik! Ismét nem talál, mondják, mert hisz' az az együgyű nem ismeri a galvanismust, működését és törvényeit. De önök, önök bezzeg ismeretesek a természet minden „agens“ eivel — nem mondok erőt, hiszen önök ennek is tagadják a létét — és efféle balgatagságon nem kapadják rajta magukat, ugy-é? Dehogy! A mult százban igen nagy hirre kapott vala, — mint egyről egyig tudjuk — a Kempelen sakkjátszó gépe. Az egész világ törte a fejét azon a csoda gépezeten, a mely minden emberrel más-más partit játszott, éppen mint egy élő, értelmes lény. Többek között néhány tudós ember, a kik az anyagi természeti törvényeket szintoly jól ismerték, mint a mostani physiologus urak, kísértette meg mechanikai úton magyarázni azt a megfoghatatlan tüneményt, hogy a phlegmaticus törökkép azok közt a számos — hogy ne mondjam számtalan — varian-sok között, melyekre, mint a sakkjátékosok tudják, az ellenfél bármely lépése alkalmat ad, ki tudá választani mindig a legjobbat, vagy legalább azt, a mely biztosítá részére a győzelmet. No's? Utoljára bizony kisült, hogy valóban élő sakkjátékos lappangott a gépben, s a mechanikai nagy kérdés oda devalválódott, hogyan férhetett el ember a nagyon takaros szabásu alkotmányban? „Azok és mi!“ mondják, Hercules a bölesőben, s a néhány tíz év alatt óriássá lett hős, mely ma nem az Augias pajtáját takarítja, hanem előitéleteket seper ki, nem a Cacus ökreit, vagy Geryon lovait hajtja el, hanem nemzeteket s országokat háló vasútjaiba s telegraphjaiba! Szintugy vártam ezt a feleletet. Tudom, hogy nem a természettan tisztelt igazi mesterei, a kik minél tovább haladtak a tudományban, annál jobban tudják Socratessel, hogy még semmit se tudnak, hanem a legénységök szelesebb vagy elhittebb része, mindenek felett a magát pávatollakkal cziczomázó szarkasereg, a chemico-physiologusok berzenkednek ugy, mintha kanállal ették volna meg a természet philosophiáját. De engedjenek nekünk is egy pár szót, *καὶ γὰρ ἀνήσθηται ἀκούοντες*, mint az imént idézett Socratessel mondatja Plato az athenai biráknak. Ha jól tudom, az élet- és lélektagadó iskolának egyik tana az örökös fejlődés. Hát annyira beléjöttek-é már a tagadásba, mint egy újszerű ügyvéd a „Widersprechung“ba, hogy saját elveiket is megtagadják, és jelesen a természettan további fejlődése eleibe chinai falat akarnak vonni a XIX. száz első felében? Azt hiszik-é, hogy az Isis fátyla már tökélyesen le van rántva, és így a természet törvényei ismeretének nec plus ultrája kiszabva? Tán maguk is visszarettennek e merényllettől, ha komolyan elgondolják, mit tesznek. Ez egy vala. Menjünk tovább. Midőn a mindig szemünk előtt tartandó emberek ki akarják küszöbölni az életerőt, szellemet, lelket, azt természetesen az alatt a feltétel alatt teszik, hogy azokat a jelenségeket, a melyeket mi mások, ezeknek az excommunicált valamiknek is tulajdonitunk, a chemismusból — megint nem merem mondani physikai erőkből mert hiszen a tulzobbak köztök ezeket is a semmik országába utasítják — teljesen kimagyarázhatni.

Ennek további feltéte ez, hogy a chemismus állított működését kétségtelenül ki tudják mutatni; a minek alapja megint a nevezett agens vagy agensek teljes és tökéletes ismerete. Nő már, az igazi természetvizsgáló nem hiszi, hogy — emberi módon értve — teljes és alapos ismerete legyen valamely természeti agensről, míg tetszése és akarata szerint összeállított körülmények közt kívánt eredménnyel, előre várt és látott sikerrel nem működött. Ezt, mint ma már a gyermek is tudja, kísérletnek hívják. Newton nehézségi elmélete már rég megállapított igazság volt egész Európa előtt, mégis midőn Bouguer, Richer, Cavendisch, Maskelyne, Foucault megtették amaz elméletet utólagosan is bizonyító kísérleteiket, egész Európa figyelemmel kísérte a műtételeket, és drámai érdekekkel várta és tapsaival kísérte kimeneteleiket. Hát a Neptunus felfedezése mekkora viszhangot keltett a világban! A világosság hullámzási elmélete, melyet a materialisticus emanatiohoz képest csaknem szellemi ténynek mondhatni, egyik legfényesebb diadalát akkor ülte, midőn Fresnel tudós számításait nemesak a már ismert jelenségek igazolták, hanem oly kísérletek is, melyeknek megtételét az ő számításai sugallták s a melyekről eddig egy physicus sem álmodott. Ezek következtében én is hát azt mondhatom a chemico-physiologusoknak, a mit az egykori pénztárnok izent vala a zászlóaljatlan őrnagynak, midőn emez az inasát küldte hozzá hópénze felvétele végett: „Mondja meg kend az őrnagynak, hogy csak egy kis káplárkát küldjön a zászlóaljából, rögtön kiadom a fizetését“. Én többet teszek, oda hagyom állításomat, meggyőződésemet, igazamat s az egész életerőt martalékul a sokszor említett uraknak, csak állítsanak elé egy piczike kis moszatkat vagy penészkét az ő chemismusokkal: vagy hogy névszerint szóljak a „Tanulságos levelek“ írójához, tegye meg peccenyéjével, salátájával, levesével, és bárminemű diaeteticai vagy élelmi fogásával, hogy egy hazugból igazmondó, tolvajból becsületes ember, döllyfős aristocratából minden sorsu emberhez nyájás pajtás legyen, vagy megfordítva. Hic Rhodus, hic salta! — Van még harmadik megjegyezni való is. Arra tanít t. i. a philosophia az ő logika nevé részében (a melyből minkét fél szerencséjére még nem zaklatja ki akademikusunk a philosophusokat), hogy a levőt és az ott létet könnyen bizonyíthatni, s ebben a tapasztalásnak és inductionnak erős szavuk van, sőt még az analogia is kihallgatást érdemel. De valaminek nem léte bizonyítására csak egyetlen egy a mód, u. m. nem lehetésének kimutatása. E már egészen szellemi, speculativ, szóval: tiszta philosophiai mód; hanem aztán eredményéhez nem is fér még árnyéka is a kétségnek. Ellenben inductio, analogia itt tehetetlenek, és a sarcasmus és torzítás még az elmés Vogt számára sem „reductio ad absurdum“. A kik tagadalmik védésére imily töredékeny fegyvereket használnak, ama czigány helyzetébe állítják magukat, a ki fölperese ajánlatára, a mely szerint két tanut állít, a ki látta hogy lopott, bizton felelé, hogy ő

pedig „százat állít elé, ki nem látta lopni“.

Vegyük jól eszünkbe: itt valami, nétalán hamisan állítottnak általános nem létéről és ennek bém bizonyításáról vala szó. Mihelyt ugyanis egy bizonyos, vagy másutt és máshonnan jobban vagy rosszabbul ismert, akár plausibiliter, kisebb nagyobb valószínűséggel feltett vagy feltehető tárgynak bizonyos helyen, bizonyos körülmények közti ott nem léte felett támad a kérdés, ez esetben már teljes jogába lép a tapasztalás, az észlelés minden ő logikai segéd eszközeikkel. Imezek közt kettő a legnevezetesebb. Egyik a bűnvádi keresetek ellen védelműl (de történelmi fejtegetésekben és kritikákban is) gyakran használni szokott „alibi“. Alapja az, hogy bizonyos egyén másutt volt, és így nem lehetett, tehát nem is volt azon a helyen, a hol a vád állítja lettnek. Igen de még mélyebb alapja megint az az egészen szellemi, elméleti, tehát philosophiai elv, hogy egy és ugyanaz a dolog nem lehet egy és ugyan abban az időben egész egyéniségében két helyen, vagy rövidebben: egy nem lehet kettő, az az a milyen ő maga, olyan egyből álló kettő. És ne mondja senki, hogy erre nem kell philosophia; mert lám érkeik teljes birtokában levő és a mindennapi közéletre megkivántató észlelési tehetséggel felruházott, de nem iskolázott eszű egyének ezerei hiszik vagy legalább képesek hinni, hogy Philadelphia Berlin tíz kapuján egy és abban a pillanatban ment ki; hiszik a másodlátást (second sight), a Doppelgänger, a száz és több mértföldnyi távolságra levők megjelenését, és több hasonlót, a melyeket az idézett elv mind meghazudtol, de csak is az hazudtolja meg. Ebből aztán még az a tanúság, hogy azok az előítéletek fenevadait üldöző, szörnnyetegeit irtó újkori Hercelemek úgy járnak, mint mythologiai képpéldányuk, a mint a százfejű hydra egy fejét ügyetlenül levágják, új száz nő az egy helyett; és hogy a philosophiát s hozzá tartozó dolgokat nem tanácsos küszöbölgetni. Mert bizony valamint a modern physiologusok nem képesek egy fümagot szerkeszteni, úgy a magukat exact-nak neveztetni szerető tudományok se képesek analogiáikkal és mechanismusaiikkal a legcsekélyebb és egyszerűbb logikai szabálykát teremteni, ámbár ezek elég jók, minden bántódásaik daczára is, mindig eléállani szolgálatukra, a midőn szükségök van reája. Aztán, nem azt kérdem: tanácsos-é, eszély-é? hanem becsület-é, jó lélek-é, emberség-é: ütni, lábbal tapodni azokat az eszközöket, életökre törni azoknak a hü szolgáltnak, a melyeknek használata kegyetlen uraikra s a többek közt physiologus uraimra nézve is életkérdés?

Ideje azonban, hogy lépünk át a másik módra, mely által — hogy röviden fejezzem ki — a dolgoknak viszonyos nem létét lehet és szokták meg bizonyítani. Ez abban áll, hogy az ott lettnek vélt vagy éppen állított, nétalán problematicus valamit egyéneknél, ismertebbeknél, kétségtelemeknek mutatja ki a bizonyító. Meg is kísértették ezt azok az urak, a kikkel itt bajunk van, a miből melleleg ismét az a tanúság, hogy ők igen is tudják használni a

philosophiát, bármennyire szeretnék is kiküszöbölni a tudományok sorából, vagy szerintem helyesebben: tetejéről. Jól vagy rosszul tudják, a más kérdés; de használni, használják. Jelen esetben is megkísérték őket, életet, gondolatot s több ilyeneket „egyéb“-nek — minek, minek nem, majd visszatérünk reá — nyilvánítani; de jó rendin csak az állítás mellett maradtak, a kimutatás mindig hiányzik vagy nem sikerül. Sok is volna, azt kívánni éppen a philosophiai eszközöktől, hogy őket, hegyöket saját anyjok keblének fordítsák. Pedig ez oly jó, oly kedvező mester, mint a mily édes anya, oly szívesen szerez örömet gyermekeinek, tanítványainak! És mily valódi, tiszta, nemes öröm az, midőn véleményeinket, állítmányainkat helyeselni halljuk, kivált tisztelt mesterünktől. Ő meg nem tagadja ezt, még forrongó, lázzadozó tanítványaitól is. — Ime, az igazi philosophia — előre megmondjuk, hogy a makacs, kirekesztő, egyoldalú idealismus csak gondolkodó egyén állította rendszer, és szintügy nem maga a philosophia, mint a hasonlóképp egyoldalú realismus — az igazi philosophia, mondom, soha se vonta kétségbe, se az exact tudományokkal, se egyik tényezőjökkel*) a tapasztalással szembe azt, hogy érzelem, gondolat, még maga az öntudat is anyagi eszközök által nyilatkozik az anyagi világban; soha se tagadta, hogy az érzés, a gondolkodás műfolyama idegek tevékenységével, működésével, sőt chemismussal, mechanizmussal együttl nem jár; nem azt, hogy a szellemnek nevezett tevékenységnek, mint tapasztalat tárgyainak, két eleme van, a melyek kölcsönösen hatnak egymásra. Ám de, ha a philosophia megadta a császárnak, a mi a császáré, igazságos, hogy a physiologia is adja meg Istennek, a mi Istené. Ismerje el ő is, hogy amaz anyagi tevékenység, működés csak az egyik elem, működése és tevékenysége daczára is csak halt elem, és hogy élővé tételére egy más elem elutasíthatatlanul gondolatja magát velünk. Akármit tartunk az öntudat, az érzelem, a gondolat imez isteni — ne kiáltanak fel, nem a pantheismus szól belőlem — elemei felől, annyi bizonyos, hogy az, nem haladás, nem mozgás, nem oxygen, nem phosphor, nem kéneső, nem tűz, nem

fény, nem electricitas, nem magnetismus; de nem is „asztaltánczoltató, irató, kopogtató szellem“ biz' a! Sőt nem physical vonzalom, rugalom (repulsio), vagy tangentialis erő, se kémiai rokonság vagy catalytismus; röviden: se a 61 elem, se a physica és kémia semmi nemű más rovata alá nem vehetni.

Igy hát a nem létet bizonyító második fogásnak sincs elég téve.

Semmi se volna ellenkezőbb a philosophiával, a melynek méltatlan tolmácsának toltam elé magamat, mint ellenfél hibáira vagy hiányaira építeni meggyőződést. Abból, hogy a physiologusok nem képesek megbizonyítani az anyagon kívül valami egyébnek nem létét, még magában nem következnek, hogy valami egyéb létez. Kötelességemnek érzem hát érintett tolmácsi szerepemben a feladat positiv oldalán is kísérletet tenni annyiban, hogy

1.) állítok elé oly valamit, a mely az anyaggal s ennek tudva levő tulajdonságaival, minden bizonynyal nem az az egy és így egyéb valami;

2.) mutatok fel oly bizonyos tulajdonságot, a melynek jegyei össze nem férven az anyag tulajdonságaival, a logica elutasíthatatlan elve szerint más és külön eszmét jelelnek;

3.) hozok fel például oly más erőt, a mely az anyag erőivel küzdelemre száll, és a melyet emezekkel nem lehet azonosítani.

A mi az első pont teljesítését illeti, oly csekélység az, hogy nem tudom, vajjon rajtam bámulnak-e olvasóim, hogy eléállok vele, vagy a tudós physiologusokon, a kik oly köztudatu dolgot akarva vagy akaratlanul mellőzhetni hisznek. Nem tudom: az én együgyűségemen nevetnek-e, midőn megnevezendőnek vélem az öntudatot (sui conscientia*), Selbstbewusstsein), mintha már a szóban forgó első pont formulázására nem jutott volna mindenkinek eszébe; vagy pedig boszankodnak az ellenfélnek — mondjuk a lehető legkímélőbb szóval — vakmerőségén, midőn oly balgatagnak tartja a mívelt emberiséget, hogy elhiggye neki azt a nyers állítmányt, hogy az öntudat nem egyéb, csak anyag és ennek mozgása. Nem tudom végre, vajjon hűtelen tudósítónak tartanak-e engem, mint a ki rosszul fogtam fel, tehát elferdítve adom elé a physiologusok — helyesebben: némely physiologusok — tanait, vagy arra a gondolatra jönnek, hogy valamint az emberi ész elfojtja, mivel nagy részt nélkülözhetővé teszi s más eszközökkel pótolja az állati ösztönt az emberben, úgy a tudomány is elfojtja benne a köz eszet (sens commun) vagy is az ugynevezett józan-okosságot (gesunder Menschenverstand.)

Kapaszkodjék csak ön, k. olvasó, bizvást az említett három dilemma közzül mindeniknek az utóbbi szarvába. Nem döfik ezek, mint a három élő, se önt, se engemet; sőt inkább bátorságos fo

*) Egyik, mondom, mert a másik szintoly lényeges és nélkülözhetlen tényező a philosophia; még pedig kétszeresen. Egyszer maga képében és állapotában; másodsor a mathesis köntösébe öltözve. És az „exact“ nevezetet köztudat szerint éppen az utóbbinak jogán viselik az illető tanok. S valahányszor a tapasztalati ismeretek művelői a philosophia „könnyű járma“ és „gyönyörűség igája“ alól emancipálni próbálják magukat, a gyermekies dacz következtése mindig az, hogy a leglátványosabb gazdagság fenekén a szegénység rejlik s a vége egy rút kudarcz. Moleschott a philosophusok közt — némileg Spinozán kívül — az egy Aristoteles előtt hajlik meg, mint a ki — ugymond — „a természetvizsgálónak rendszert, a művészetnek törvényeket, az államnak bölcseséget adott“. E meglehet hogy úgy volt, de biz' a világért sem abból, a miből Moleschott véli, mintha t. i. Aristoteles úgy nyilatkozott volna, hogy minden igazság az érzékektől jön. Ezt a stagyrai bölcs soha sem állította, s ha igen, nagyon hibásan állította volna. mert Dr. Pólya megmutatta, hogy az igazság csak a szaglásból jön.

*) Általános értelemben véve, nem abban az erkölcsiben, melyben Horatius veszi, midőn ottlétét tagadja a derék emberben, ime verse szerint:

„Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.“

ganyuk gyanánt szolgálnak. Nekem az öntudatot kellett, minden látszó trivialitása dacára, mint mindnyájunk előtt ismerettest, tudva levőt, világost, és kétségtelent példának venni, hogy kimutassam, minő felfordult, kietlen, képtelen — ha úgy mondhatom — gondolat, annak a tagadása, vagy a mi mindegy, egyébként állítása. Ez az egyéb ugyan öszerintök sem kémiai elem; azt maguk is átlátják, hogy ezt állítani, mely collossalis képtelenség volna; nem, hanem az anyagnak bizonyos tulajdonsága, mely önként és szükségképp következik bizonyos kémiai elemek oly szerkezetéből és sorakozásából, a melynél fogva ideget és agyvelőt alkotnak. Éppen mint az éleny, köneny és szeneny, bizonyos arányban és sorakozásban ($C^2 H^3 O^3$) egyesülve mint eczetsavany azt a tulajdonságot nyeri, hogy az óloméleggel (P^6O) egyesül, 3 vegyszuly vizet vesz magához és ólomeczukrot alkot. Ugy de, már most eléállanak azok a tolakodó philosophusok, a kiket oly bajos elhajtani, mint meleg esős időben a legyet, és azt kérdik: mi hát az a „tulajdonság“? Erre a physiologistáknak két feleletök lehet, az egyik bévallott, a másik bé nem vallott. A bevallott az, hogy a tulajdonság (Eigenschaft) a tények bizonyos sora vagy összefoglalványa, mint az, a minek az iméntiekben hozám fel egy példáját. Itt szép alkalom mutatkoznék a vitatást tovább folytatva, kérdezni: hát ama tényesor a felhozott négy elem közzül már melyiknek a tulajdonsága? Ha csak egyiké, minő joggal inkább azé, mint a többié? Há mindeniköké, akkor egyiké se megkülönböztetőleg. És minthogy minden elemnek csak minden másokkal való egyleteiben és sorakozásában állanak a tulajdonságai, ebből a teméntelenféle közös tulajdonságoknak oly, egyfelől zilált, másfelől összebonyolodott gomolyája kerekedik, a melyből szálat huzni józan ész teljesen képtelen. Már pedig azok az urak, fogalmaik teljes tisztaságával és bévégzett, kikerekített voltával kérkednek untalan, és majomi fogvicsorítással gunyolódnak a philosophiai lomkamra („Rumpelkammer“) rozsdás eszméivel. Már pedig az ő „Eigenschaft“-jok se világos se bévégzett nem lehet egyetlen egy esetben is. Mert hiszen legyen a feljebbi tényesor az oxygen tulajdonsága: valahány új egyletben és sorakozásban jelen meg az oxygen, mindig újabb tulajdonság áll elé, s mindenik oly lényeges, hogy a nélkül „az oxygent oxygennek gondolni se lehet“. Igen de ily tényesort naponként fedeznek fel a kémikusok, sőt a korábbi felfedezéseket is újra meg újra módosítják; tehát csak az egy oxygen fogalmával se lehetnek soha készen, mert hiszen jövendő tényeket megjósolni vagy az eddigiek sorát bérekeszteni nem lehet és nem szabad. De én ezekben mind nem elegyedem, csak azt jegyzem meg, hogy az öntudat nem szerkesztett tényesor, hanem az **én**-nek oly saját nemü egyszerű — másképp nem lehet mondani mint evvel a képes kifejezéssel — érzése, a mely számtalan tényesornak eleme ugyan, de a melyben elemeket megkülönböztetni nem birunk. Második rejtegetett felelete physiologusainknak megint

az, hogy a „tulajdonság“ csak más kifejezése ennek, hogy „erő“. De mivel az erő „tiltott szó“*), az alatta értett eszmét pedig mellőzni, elhárítani vagy kiküszöbölni még kevésbé birjak mint Laokoon a fojtogató kigyókat, vagy Sindbad a nyakába csimpajkodott öreget lerázni, tehát más szó színe alatt csak kénytelenek megszenvedni, s a német közmondásként a roszt kártyához jó képet színelni; hiszen sokszor hasznos fogás ez a „ferbli“-ben is. Lehetne olyan is, a ki ezt hátulsó ajtónyitánsnak nevezné, melyen az elsön kidobott egyént béeresztik, s a milyen több is van még, p. o. „stoffliche Gewalt“, „tevellés“, sat. hanem e mind nem az én dolgom; elég hogy én öket rajtakaptam a turpisságon, és azt hiszem exsequáltam is summariē a büntetést. Csak azt ragasztom még hozzá utolsó csapás gyanánt, hogy ha tulajdonság és erő mind egy, a materialistico physiologusok szerint pedig ismét anyag és erő mind egy; tehát az öntudat ebben a felvételben megint csak anyag, és így vagy egyike a 61 elemnek, vagy bizonyos mérhető, latolható, retortába zárható, destillálható, feloldható, lecsapolható, együlhető és felbontható egyletök!

Ily „flagrans delictum“ szembeszökő eléállítása után, úgy vélem, felesleges lenne ez úttal, születése, fejlése, indító, erősítő okai, mentő vagy terhelő körülményei, eredeti vagy utánozott volta fellett vizsgálódnai. Hisz' ettől egy is vagy merőben eltiltja a physiologia a philosophiát, vagy saját alapjára akarja építeni emennek tételeit; s látók: minő épület keletkezik azokon az alapokon. Lépünk hát ígéretem második pontjára.

Avvagy lelünk-e a természeti erök működésében valami analogont azokhoz a psychikai jeletetekhez, a melyeknek néhány momentumát csak úgy a sok közzül kiragadva ide írom. Julius Caesar három levelet, három különözö tárgyan dictál, s egyiknek se téveszti el a fonalát. Mirabeau hevenyészett szónoklata folytában kap sürgönyöket; rendítő ékesszólása egy pillanatig se szakad meg; azonban kibontja leveleit, felfogja tartalmukat, és beszédje tervét nem zavarva, belészövi az újan kapott adatok közzül a szükségeseket vagy előnyösöket. Morphy 8—10 ellenféllel játszik egyszerre, a sakktáblákra nem nézve, mindeniknek untig dolgot ad, és nagyobb részök felett diadalt nyer. Paësiello, a zeneszerző, két kezével egyszerre játszik a zongorán: rythmusban, tempóban, jelemben különböző két nótát — ha igen parasztos, mondjuk hát: dallamot. Ne vegyék önök szerénytelenségnek, hanem csak psychologiai kísérlet elbeszélésének, hogy az önök alázatos szolgálja egykor gyaloglásában kilenez szám jegyü irrationalis számból húzott eszében köbgyököt, megtartván még a

*) Beszélük hogy az egykori (tordai) hadnagy megtiltotta vala a kofáknak súlyos büntetés alatt, ne merjék egymást e rút szidalommal illetni: „egyén meg a f...e!“ Ök pedig úgy kaptak ki a tilalmon, hogy aztán így szidták egymást: „Egyén meg a tiltott szó!“ Erre az adomára vonatkozik a szövegbeli idéző jel.

maradékot is; e mellett azonban számlálta lépéseit, és maradt fenn még annyi figyelme, hogy a vele szembe találkozóknak egy-egy jó napot, vagy jó utat mondjon. Az anyagi természetben igen sokszor, mondhatni mindig, egyesül több erő egy célra; de egy erőt, a mely többfelé törekednék és törekedhetnék, csak a szellem országában keressünk. De menjünk még nevezetesekre.

Egy gondolatra kinyujtom kezemet tilos portékára vagy más tulajdona elsajátítására. Abban a pillanatban egy más gondolat villan át belsőmen, és a kéz felütéséből megtér, visszahúzódik. No már én azt állítom, hogy ez a jelenség a természet világában és physical törvények szerint merő lehetetlenség. Hogy ugyan az az indító ok, tehetség — ne nevezük erőnek, mert hiszen e tiltott szó — a mely megindította kezemet, maga magának gátot vessen, az elébbivel ellenkező irányba megtérítse, erre nincs példa a physica, kimia vagy cosmologia mérhetetlen uradalmában. Mert hiszen itt hatás hatás ellen — ismét nem mondunk erőt, beszéljünk az ő nyelvökön — anyag anyag ellen dolgozik, ha tetszik, küzd is, de egyik a másik ellen egy hatás is, egy anyag is magát meg nem, annál kevésbé ellenkezőre nem változtathatja, mindenik egyszer kiszabott útját, irányát követi; és jó nekünk, hogy úgy van. Mert ugyan csak megjárnók, ha a tangentialis erő egyszerre csak meggondolná magát és visszatérítné útjában földünket! Miképpen repülnénk vagy inkább lövödnénk házastól, laboratóriumostól, physiologiástól és physiologusostól a feneketlen, tetőtlen és határtalan űr elnyelő semmiségébe! Még csak arra se lenne időnk, hogy egy „lám megmondám“-mal kezét nyujtsunk egymásnak a kibékülésre. Ennek a szintoly hatalmas mint általános természeti rendszabálynak a tudomány nevet is adott, és „inertiá“-nak hívja. Vagy ez is csak a philosophia lomkamrájába való rozsdás eszme s mint ilyen, kidobni való? Jaj, uraim, ha önök mindent kidobnak, a mi az önök megezáfolására fogantatott nyujt nekünk, egyszer csak azon vesznek észre, hogy éppen azt az alapot hagyigálják ki kődarabonként maguk alól, a melyen önhietségükben oly biztosan, oly rendíthetlennél vélnék állani. A philosophia nem jön magával ily romboló, megsemmisítő ellenkezésbe. Elismeri a természet magában változhatatlan, örökös törvényeit, de el a szellemi világot is, el ebben az önkéntességet, az akaratot, mely ama törvények hatásával szembe bír szállani, nekik gátot vetni, az általok egy úton indítottat meg vagy más útra téríteni. A philosophus bármennyire ismerje, bámulja az anyagi természet törvényei tökéletes szerkezetét, harmoniáját, változhatatlanságát, örököségét, a mi több, böles elrendezését — de semmiképp se „mindenhatóságát“, — azért még se botránkozik meg, a midőn olvassa — mit mondok? botránkozik! sőt magasztos, égbe emelő érzellemmel, emberi, méltó büszkeséggel olvassa ezeket az igéket: „Hogy ha annyi hitetek volna mint a mustármag, ezt mondanátok imez hegynek: menj el innét amoda, el-

menne, és semmi lehetetlen nem volna nektek.“ Legyen, ha tetszik, jelképes ez a kifejezés, de jelképességében is szintoly mély, mint felséges igazságot rejteget, az erkölcsi világ legmagasabb elvét és nélkülözhetetlen feltételét. Ég és föld nem lehetnek távolabb egymástól, mint ez attól, a mit Moleschott, az újkor Évangéliuma — a „Stoff“ evangéliuma — homlokára akar iratni: „Alles begreifen, heisst alles verzeihen“, a mi nem egyéb, mint az erkölcsi nihilismus mélységes fenekén tátongó örvény Syreneinek csábító éneke.

„Nevetség!“ mondják az anyag apostolai — ha evangéliuma van, miért ne apostolai is? Kristussal szembe Antikristus van, és a pseudo-messiások száma legio — „nevetség az egész ellenvetés! Arra a problematicus önkéntességre, akaratra nincs semmi szükség. Az anyagból minden kitelik. Mi az érzelmek, indulatok, kívánság, félelem, vágy, iszonyodás, sőt képzemények, eszmék, gondolat teljes tökéletes anyagiságát állítjuk — (láttuk feljebb) — „de se létöket, se hatásukat nem tagadjuk, s így az is könnyen meglehet, hogy egyikök egyet tétet az emberrel, másikuk mást, sőt ellenkezőt az elébbivel. A birtokvágy vagy éhség kinyujtatja a kezét a lopásra, s az akasztófa képzeménye megint visszahuzatja. Hiszen még az állatokban is tapasztaljuk: a kenyeret vagy más jó falatot a vízsla orrára teszi gazdája, s nem meri megenni, a míg jeladással fel nem szabadítja. És ez annál inkább valószínű, minél jobban sikerül tudományunknak a különb-különbféle idegszalak, sinorok, duccok, agyak és agyacsak közt mindenféle érzeménynek, indulatnak, eszmének, igazságnak, a fészket és saját szerszámát kimutatni.“ — Tudjuk ezt mi mind, uraim: Pseudo-pálok és Pseudo-apollosok! tudjuk azt is, hogy fenidézett tudósunk éppen ezekért akarja a psychológiát a physiologia iskolájába jártatni; tudjuk hogy ez a „Stoffwechsel“ a legesudább Proteus, mindenekben minden, a kiből a legellenkezőbb és ellenmondóbb dolgok egyszerre kitelnek. Hanem az a minden lébe kalán philosophia nem várt a physiologióra s már tudta azt, hogy az embert a különböző indulatok játéka egy kis Hobbesvilággá teheti s gyakran teszi, egyik egyfelé, másik másfelé húzza, haboztatja, ingatja. Plato nem volt nagy physiologus azt hiszem, de azért igen jól meg tudta különböztetni azt az esetet, midőn az akasztófától való félelem és midőn az erkölcsi akarat húzatja vissza a kezét a lopástól. Tessék csak elolvasni a „Phaedon“ XIII. fejezetét, a hol igen furesán mutatja ki, hogy miképp bátor és vitéz sok ember gyávaságból, miképp mértékletes telhetetlenségéből, s miképp uralkodik vagy látszik uralkodni a test gyönyöreire éppen azért, mivel ezeknek legalázatosabb szolgálja. De megmutatja ám azt is, mi egészen más az a bátorság, az a mértékletesség, az a testen való uralkodás, a melyre philosophia — t. i. az a philosophia, a melyet értekezésem elején gyenge ecsettel próbáltam rajzolni — oktatja az embert. És éppen im ez utóbbi

esetekben, a midőn a Socratesi sugallat vagy keresztényi lelkiismeret alig hallható gyöngéd szózata képes és elégséges a legböszebb indulatok rohamának, legesabitóbb kísérteteknek ellene szegülni s diadaloskodni, tetszik ki legszembetűnőbben az akarat hatása és a természet más erejei hatása közt a nagy különbség. Emitt a nagyobb erőnek, vagy az anyag-cultus rideg dogmája szerint, a nagyobb tömegnek kell győzni; amott azt akarják, hogy a kötelesség vagy általános jó eszméje által ingatott vékony idegszálla erőt vegyen a vérszomj-, a dicsvágy-, a harag-, a bujaság-hevítette idegrendszer lázas izgása ellenében. Nem, nem! bármint Proteus legyen a Stoffwechsel, a karattá változtatni magát nem képes, nem még akkor is, a midőn szerepébe öltözik, lárváját veszi magára. Nem pedig azért, mert mérhető és fontolható arányok és eredmény közt az akaratnál megszűnt. De megszűnt ám abban az esetben is, ha az akarat létét makacsul tagadva jelen erős testi vágygyal a távoli félelem halvány képzeteménét akarnók szembe állítani s várnók diadalát. Itt önöknek, physiologus urak, mathematicé vesztett pörök van.

Itt csaknem észrevétlenül megérkezünk feladatunk harmadik pontjához, a melyben a lelki erőnek — nevezzük meg bátran, minden fitymálások, orrfintorgatások daczára — az anyag és „Stoffwechsel“ feletti hatalmáról van szó. Itt már éppen dús az aratás. Utasítom az olvasót rövidség okáért a Kant ime könyvében: „Ueber die Macht des Gemüths der krankhaften Gefühle des Körpers Meister zu sein“ feljegyzett tényekre*). Utasítom a hit, hazafiu-

ság, a szabadság mátyrjaira, Socrates méregpoharára, sz. Lőrincz és Guatimozin piritó rostélyaira, a római nő elharapott nyelvére, az északamerikai vadak hadi foglyaira, de Witt kinzó padjára, nagyobbára oly eseményekre és jelenségekre, melyeknek nagy része mellett az ellen-, t. i. a kinzó fél, vallomása és bámulása tanuskodik. De ha ezeknek beérem a rövid említésével, hadd mondjak el bővebben két adatot, a melyek magukban elégségesek volnának az inductio legsanyarubb szabályai szerint állításaim kétségtelenítésére. Egy nő közelebről fordöre megy két fiacskájával. Ott hirtelen betegség éri: csaknem félholtan, eszméletlenül tartja ágyához szegezve a veszélyes idegláz. Azonban egyik fia nem különben ágyba esik, és agygyuladása rögtön veszélyessé válik. Az anyának egy eszméletlen pillanatában értésére esik gyermeke állapota, az anyai szeretet, aggodalom erőt vesz a láz lesújtó erején, felszökik az ágyából beteg fia ápolására, és a testet fenyegető betegség tisztelve a lelki erőt, meghunnyáskodva vonul félre és vesz búcsút. Ez tény, friss tény, a mely egy népes fordői vendégség szeme láttára történt néhány nappal az előtt hogy ezeket írom. Menjünk a másik történetre, a melyet dr. Kane beszél el, az elszerencsétlenedett Franklin hősies egyik keresője, a kit hasonlóképp lelki ereje tett sebészből hajóskapitánynyá! Sebész korában annak a hajónak, a melyen szolgált, a kapitánya, a tengerészek legveszélyesebb üldözőjének a súlynek*) (skorbut) lesz martalékvá. Már utolsó vonaglásaiban fektűt oly állapotban, hogy emberi tudomány pár órai életnél

*) Hadd szólaltassunk meg e tárgyban még egy tisztelt szájat: —

— „A mit ön a vér gyorsabb vagy lassabb keringésének a kedélyre való befolyásáról mond, tökéletes igaz, és mások megítélésekor nem kell eltéveszteniünk szemünk előtt. Azonban szép tulajdon az emberben és a teremtőtől a földi többi teremtmények felett kirekesztőleg neki engedett előny az, hogy ő mindig érzi, hogy gondolata és elköltése által bármi erős testi befolyást gátolhat, és bírhat vele. Egy belső-zat azt mondja az embernek, hogy ő szabad és független, beszámítja neki a jót és gonoszt, és ön magunk megítélésében, melynek mindig erősebbnek és sanyaruabbnak kell lenni mint a másokénak, ama befolyásokat merőben ki kell hagynunk. Két egészen különböző uradalom az, a függőség és szabadság, és e kettőnek ellenkezését az értelem nem bírja megoldani. A jelenségek világában minden dolgok annyira összeláncszolják, hogy ha az ember minden körülményt a legkisebbekig és távolabbiakig mindig és szorosán tudna, képes lenne megmutatni, hogy az ember minden pillanatban kényszerül vala úgy cselekedni a mint cselekedett. E mellett még is meg van az az érzése, hogy ő, ha a gátló kerékbe belé kapni s az őt körül hálózó láncszolatból kifejtődni akarna, ezt megtehetné. Szabadsága imez érzetében áll az ő emberi méltósága. De éppen ez is az, a mi által ő mintegy bélep egy más világból ebbe. Mert csupán a földiben semmi sem lehet szabad, a földfelettiiben semmi sem kötött. Az ellenkezést csak az által oldhatni meg, hogy van a szabadság egész uradalmának a függőség egész uradalmára felett bizonyos uralkodása, melyet egyes esetekben nem bírnak megfogni, de a mely a dolgok láncszolatát összeköttetéstől fogva úgy vezérli, hogy az akarat szabad elköltéseinek megfelelően.

„A minőnek én az ön testi állapotát gondolom, édes K***, az is nagyon függ a lélektől. Igyekeztek hát mindenek felett felvidíteni és minden részről megnyugtanni magát. Ezt igaz, könnyebb mondani mint csinálni, de még is sokat

tesz, hogy ha az ember mindent a mi aggasztónak látszik maga előtt kitisztál és tökéletesen kifejt és elemez és mindent eszébe juttat magának, a miben a sorssal meg lehet elégedve vagy még hálával is viselkedhet iránta. Ha a léleknek sikerül a nyavalyát vagy környadozást magából egészen kiirtani s csak a testbe száműzni, már véghetetlenül sok meg van nyerve vele, és akkor a testi gonoszt csendes lélekkel és valódi, nem látszólagos nyugodtsággal türtetni, és nem csak türtetni, hanem igen gyakran még szintugy képes is az a lelket szépen és szelíden tisztítani. Én magam néhány ízben voltam beteg s vagy kétszer igen veszélyesen, hanem folytonos nyavalygásban, tulajdonképp gyenge testalkotásban soha sem sinlettem. De társalkodtam sokszor oly személyekkel, férfiakkal és nőkkel, kikben ez az állapot a mindennapi volt, s a kiknél még csak valamennyire biztató remény sem létezett, hogy valaha másképp mint a halál által bontakozhassanak ki belőle. Ezek közé az emberek közé tartozott különösen Schiller. Nagyon szenvedett, tartósan szenvedett és tudta — a mint meg is történt — hogy ezek a folytonos szenvedések lassankint halálát kell hogy okozzák. De róla igazán el lehetett mondani, hogy nyavalyáját a testére szorítva tartotta. Mert bármely órában ment az ember hozzá, bármint állapotban lelte, szelleme mindig nyugodt és vidám, és barátságos közlekedésre és érdekes sőt mélyreható beszélgetésre is kész volt.“ Még azt is szokta mondani, hogy az ember bizonyos, természetesen nem felettébb-való rohammal támadó nyavalygásban jobban dolgozik, és én leltem őt valóban igen kellemetlen állapotban költeményeket és prózai czikkeket dolgozva, melyeken bizony nem látszott meg, minő körülmények közt keletkeztek.“

W. Humboldt's Briefe an eine Freundin. 1860. 143—45. lap.

*) Szótárnokaink nyomain irtam a „súly“-et. Nálunk a közbeszédben „súly“ scrofulát jelent.

többet nem ígérhetett neki. E közben a hajóslegénység közt lázzadás tör ki. Kane habozott egy ideig: mit tegyen. Egyfelől tartóztatta egy haldokló iránt tartozó kimélet és emberiség, másfelől a közel veszély és tisztí kötelessége sürgette a béjelentést a még életben levő főnöknek, bárha állapota semmi gondolható segílyt se hagyott reményleni. Rövid megfontolásra mégis lemegy a beteghez, fülébe sugja az ominosus szót: „lázzadás“ (mutiny). Erre a kapitány eszmélni kezd, felélesedik halálos álmából, összeszedi erejét, felszökik ágyából, felszalad a lépcsőkön a hajófedezetre, erélyes hangon osztja parancsait, a lázzadás főnökei el vannak fogva, a rend helyreáll, és a betegség útát veszti.— Kell-e elébbi okoskodásaimat ismételnem, megbizonyítandó, hogy az oxydáláson és reduction, a „Stoffwechsel“en és az idegek ebből származó tevellésén kívül az emberiségnek van még nemesebb eleme is?

Most már ismét három ágra oszlo teendőm mutatkozik, minthogy három ellenvetés és illetőleg kételey keletkezését gyaníthatom.

Elsőben is felakadhatnának némelyek azon, hogy idéztem és elemzés alá vettem ugyan hazánk tudós fia állítását, de elhallgattam előzményeit, a melyekre netalán az idézett helyen alapította állítását. Erre legegyszerűbb felelet az, hogy igenis felhozvák summáson ugyan azon a helyen az ő véleményei, s ha eddig mellőztem—akármi okból történt legyen,—ezennel kipótlom elmulasztásomat, és eléadom diplomaticai hűséggel a kívánt motivumokat:

„Miután a physiologia általában minden nemzetnél kiválólag orvosi tanulmányul s mint ilyen a gyógyászat előzményeül tekintetett;

miután a gyógyászat egyik részét mindig az elmekór-gyógyászat tette;

miután az elmekórok megértése okvetlenül implicálá az egészséges elme tevellésidomainak fürkészetét;

miután e fürkészet a physiologusokat saját tanuk tervének ismeretére vezette;

miután e tért az idegrendszerekre korlátoznak tapasztalták;“ (és végre, a mit már idéztem)

„miután az idegrendszerek anatomiai képességöknél fogva csak physiologiai tanulmányul szolgálhattak;“ tehát sat.

Nem bonczolgotam logicialag ennek az enthymemának se elemeit se szerkezetét; felteszem, nem megengedve, forma szerint hibátlan bizonyító voltát. Annyit mégis meg kell jegyeznem elsőben általánosán, hogy oly elvek vannak „implicálva“ benne, a melyek éppen a fenforgó kérdés alatt vannak, s a melyeket az eddigiekben egyenesen ezáfolni törekedtem; másodsor azt, hogy az egész okoskodás sarkalatos pontja az elmekórosoknak az orvosoktól követelt és reájok bizott gyógyítása. Ezt a pontot tüzetes elemzés alá kell vetnünk, részint jelen tárgyam érdekében, részint bizonyos óvás megtétele végett, a melyet a természeti tudományok philosophiájában eddig elé kimondva, legalább világosan kifejezve nem láttam.

Elismert igazság, hogy az ugynevezett mon-

struosítások a természeti productumokban vizsgálataink sorában sokszor becses segítséggel szolgáltak és szolgálnak. De hogy azok, a kik kirekesztőleg velök foglalkodnak, ez okból kettőzött vagy többszörözött szózatot igényelhetnének a tudományban, merőben tagadom. Annyi volna ez, mint azt állítani, hogy a ki az üszögös búzát tette tanulmánya különös tárgyává, alkalmasabb volna leztekét adni a gazdaság folytatásában, mint az a jó gazda, a kinek soha se terem üszögös búzája. Tanulmányának legfőbb eredménye csakis az üszögös búza és ennek analogiáján más üszögös gabona ismerete. S általában a monstrosítások, bármily kivételes esetek legyenek, mégis csak a természet rendében vannak, és bizonyos törvények alá vetvék; vizsgálatuk tehát ezeket a törvényeket felderítheti,—(még így is feltéve, hogy a vizsgáló az ép példányok törvényeit meglehetősen ismeri),—és így a tudományokba mintegy új ágat olt. Megengedem azt is, hogy a monstrosításokat—mondhatni—szabályozó törvények ismerete az ép természet rendes műfolyamaira is vet némi sugárt; de biz' azt is merem mondani, hogy ennek fényét túlon túl becsülték. Az a természet-vizsgáló, a kit a monstrosítás vezetne a természet rendes törvénye ismeretére, hasonlítna gyengén ahhoz a földbirto-koshoz, a ki egy magas füvek és sürti bokrok közt folydogáló patak létét, tán havak mulva, csak akkor fedezné fel, midőn erős zápor következtében hirtelen megáradván, réjtjét eliszapolná. Vagy hogy ismertebb példával éljek, a mesebeli rókához, a ki akkor vette észre mily nagy fa odújában lakott, a mikor széldöntöttén a földön hosszába elnyulva szemlélte. Hogy ily birtokosok és rókák fordulnak elé a természeti tudományok évkönyveiben, az igaz; de történt az is, hogy az egyik a természet rendes folyásában észlelte azt, a mit a másik a monstrosítások vizsgálata — és jegyezzük meg jól, az ép példányokkal való összehasonlítása — nyomán fedezett fel. Példák erre Decandolle és Göthe a növényi metamorphosisra nézve. De a fenforgó kérdésre nézve még evvel a reductioval sem engedem meg, hogy a tébolyodottakkal való foglalkodás jogot adjon a physiologianak, alapjául szolgálni a psychologianak. Az orvos nem ugy gyógyítja a megháborodottat, mint orvos; még nem is ugy, mint physiologus, hanem egyenesen mint psychologus. Az orvosi tudomány csak arra szorítkozik, hogy ha valamely látható, vagy gyanítható testi baj, mint agy-nyomás, tán gyomorban rejlő idegen test, visszaverődött kiütés sat. okozza az elmebeli bajt, ezen segíthet, de avval a tulajdonképpeni psychologianban még egy félnegyed lépést se tett eléfé. A mi pedig a physiologust illeti, midőn tudományának sikerülni fog csak egy ezred-hajszálnyí állandó és határozott különbséget mutatni ki a tébolyodott vagy ostoba, és az eszes ember idegszálai közt, akkor beszédbe ereszkedünk vele; addig pedig fennhejjázó követeléseit csak mosolygjuk. Szabad legyen bévégezni e szakaszunkat avval a furcsa adattal, hogy a mig Harveyt,

a vérkeringés felfedezéseiért a facultas nevette, boldognak nyilvánította, és piszkolta, addig Molière a comicus, Descartes a philosophus, és Boileau a költő gratuláltak neki. Szakfoglalás még nem tudomány, még magában nem is józan ész. Igaz, hogy nem is ezek uralkodnak a világon.

Egy békítő szellemben tett második megjegyzés a lehetne, hogy a többször is idéztem akadémita talán nem állította annyira élére a követelést, mint ellenvitatkozásom gyanítja. Talán csak azt kívánja, a mit Danielik k. hogy t. i. a philosophia, ha általános tudomány akar lenni, vegye tekintetbe az exact tudományok felfedezményeit, és így nem iskoláztatja a psychológiát a physiologiával, csak segítségére ajánlja.

Megvallom gyengeségemet, hogy még így is csak erős capitulatioval engednék bármi más tudományt a philosophia uradalmába bélépni. De a dolog valósága az, hogy physiologus akadémitánk sokkal fennebb hangon beszél. Tessék csak elolvasni: nemde nem azt kívánja hogy a physiologia alapja legyen a psychológiának, és csak az az egyetlen alap, a melyen eme bizton nyughatik? E nem „csak segítség“ ugy-é? Vagy ha az, olyan Napoleon féle segítség, a melyért majd Savoyát kellene adni, a mi több, tán függetlenséget áldozni. Tanti poenitere non emo. Aztán utoljára, a physiologia nem is alap, csak első emelet volna, a melynek alapján az anatomia és kémia osztoznak, és ma a kémia már a kettő közt is a rajnai határra kaesingat. Egy szó mint száz, egyik tudomány ne elegendjek másiknak a dolgába, a mely tételt mivel Lewes*) jobban kifejt egy rokonos példában, mint én tudnám, hadd beszéltessem ötet: „Nyissunk fel bármely könyvet a physiologiáról vagy organica chemiáról, mindjárt akadunk benne magyarázatokra a táplálkozás elmélete és a különböző eledelek tápláló tulajdonságai felől, a melyek oly szabatosok és tétovázás nélkül elhatározók az ő formuláikban, hogy önök alig fognak türelemmel hallgatni reám, a midőn azt mondom, hogy szabátosságuk esalóka, és tanaik kimutathatólag hibások. Pedig remélem, rövid időn meggyőzhetem önöket affelől, hogy a kémia maga is tökélytelenebb állapotban van, mintsem hogy saját kérdéseire is tiszta és kielégítő feleleteket birjon adni ez irányban, — mint Mulder és Lehmann őszintén megvallják — és még feltéve hogy tökélyes volna is, mindig képtelen (incompetent) a physiologiai kérdések, feladatok megoldására, a mire igaz hogy nélkülözhetetlen segítségét nyújt, de ennél többet ne is reméljen.

„Az életies műfolyamok kémiai műfolyamoktól vannak függésben, de maguk nem kémiaiak, annál fogva a kémia nem is magyarázhatja ki. Van valami fajilag különös az életi jelenségekben, a mely szükségképp túl van a kémiai nyomozáson. Nem szükség követelnünk, hogy megállapítjuk: mi

az életiség? vagy min nyugszik utoljára is jelenségei fajisága? s azért mégis bizonyosok lehetünk, hogy valami különböző attól, a mi a laboratoriu-mokban foly, és más kémszereket igényel, mint a melyeket a kémia nyújthat. A philosophus-költő arra ínt minket, hogy „felsőbb törvényszékről al-sőbbra ne hivatkozzunk“, és ilyen lejjebbezés volna a physiologiától a kimiára hivatkozás. Az idegek semminemű felbontása sem derít soha világot az ér-zékenységre; a formulák semminemű rendezése sem fogja kimagyarázhatni a sejt alakját és sajátosságait. Egy gépezetet szét szedhetni a darabjaira, és ki-magyarázhatni a physicából minden kerék és min-den lánéz működését és egymásra hatását; de a szervezetet nem lehet darabokra szét szedni, és tulajdonságait a laboratoriu-mokban nyilvánuló ki-miai törvényekből kimagyarázni. Ha kell szembe-szökö világosítás erre az igazságra, megjeljük egy állat tojásában: ott van pusztá szemmel láthatatlan egy tekecs, alkotó részeit jól ismeri a kimikus; de virtualiter egy állat van benne, és az a tekecs ebben az állatban szülőinek nemcsak alakját, vo-násait, termetét és faji tulajdonait, hanem sok szer-zett szokását, hajlamát és fortélyát is újra teremti; van-é a kimiában, uradalma egész terén, valami hasonló ehhez? Megkísértheti-é csak közelítőleg is magyarázatát a kémia? A kémiai elemzés elvezet-het minket az élet küszöbéig, de a küszöbnél meg-szűnik egész kalauzolás. Itt újabb sora áll bé a bonyodalmaknak, újabb sorát kell kifürkészni a tör-vényeknek. A kémia megvallja, hogy szerkesztett szervies állományokat alkotni, vagy csak azt is megmondani, hogy miképp alkotvák, merőben képtelen; most csak annyit bir megmondani, mik-ből alkotvák. Ez így levén, minden próbálgatása annak, hogy bizonyos eledel tápláléki értékét, alkotó részei elészámlálásából magyarázzuk ki, azok közé tartozik, a mit Berzelius igen találósan, a „meglehetők physiologiájá“nak nevez.

„Létez egy sarkalatos szabály, a melyet soha sem szeghetni meg büntetlenül, s a melyet mégis szüntelenül szegdelünk, a mint a világosság után bogdáncsolunk. Az ez: soha se próbáld egyik tudomány feladatait a felfogásnak avval a nemével oldozgatni, a mely egy másik-nak a sajátja.“

„Van felfogás neme, a mely a természetan sajátja; van más, a mely a kémia sajátja; egy har-madik a physiologia sajátja; egy negyedik a psy-chologia sajátja; ötödik a társadalmi tudomány sa-játja. Mind ezek a tudományok bensőleg viszonyo-sok ugyan egymással, de azért mindeniknek meg-van a maga függetlenségi köre, a melyet tisztelet-ben kell tartani. Így a kémia physicali előzménye-ket tesz fel, és a physiologia kémiaiakat; de physicali törvények magukra nem magyaráznak ki életies jelenségeket; sem megfordítva a kémia nem fogja megfejteni a természetan feladatait, se a physio-logia a kimiáéit. Minden életies műfolyam foglal magában physicali és kémiai törvényeket, és ezek ismerete nélkülözhetlen; de ezeken kívül és feljül

*) The physiology of common life. Lond. 1860.

az életnek is vannak fajilag elkülönzött törvényei, a melyeket a természettanból és kimiából nem hozhatni ki.“

Menjünk egy lépéssel odább, alkalmazzuk imez elveket a physiologia és psychologia közti viszonyra, és legott kitűnik, hogy az a követelés, a mely szerint a psychológiának a physiologia és csak az legyen az alapja, már ennyiben és ezek szerint az elvek szerint is, túlzott és teljesíthetetlen. Hát ha még megfontoljuk, hogy az eléadott tudományok közt nincs egyenlő viszony, mint p. o. egy mathematicai folytonos arány tagjai közt, hanem a köz-
tök való korlátok mind igen különböző neműek, hogy már a physica nem ugy aránylik a kimiához, mint a kémia a physiológiához és így tovább; azonnal világos lesz előttünk, hogy még sokkal teteme-
sebb és lényegesebb faji különbség választhatja el a psychológiát a physiológiától, mint imezt a kimiától. S hogy ez így is van, feljebbi bizonyításaim, ugy vélem, eléggé megállapították. Amiyira ugy van, hogy a physiologia még mint segéd is sokkal nélkülözhetőbb a psychológiára, mint a kémia a physiológiára nézve.

Hadd adjak erre egy kis felvilágosítást a gyakorlati teren. Egy népszónok vagy egy hittérítő, meg lehet hogy létezését sem tudja az idegrendszernek, hanem csupán az eszmék világára, s ezek köz-
lési eszközeire, a szókra szorítkozva hajtogatja hallgatói szívét mint viaszat; lelkesíti őket vagy el-
estígeszti; dühbe hozza vagy lecsillapítja szenvedélyeiket; kétségbe ejti vagy idves magasztos reményt kelt bennök. Az orvos pedig, ha még annál jobban ismeri is az idegek elágazását, dicseked-
hetik-e oly szerrel, a melylyel egyenesen és nyomon reájok hathasson? Nem biz' ő; orvosságait a gyomorba tölti, és kimiai és — az igazat megvall-
va — más ismeretlen nemű, tonikai, dynamicai sat. hatásukól várja az eredményt.

A közlött idézet már megkezdé a feleletet a gyanított ellenvetése: harmadikára is, a mely szerint netalán hibáztam volna, midőn az érintett és még említendő követelésekért általában a természeti tudományokat tettem felelősökké, holott tán csak a physiologia magyar képviselőjének egyéni-
bátor tudományos — véleménye.

Lám Lewes, a kiről nem tehetem fel, hogy hazánk tudós fia munkáit olvasta volna, — nem mintha arra méltóknak nem vélném, hanem onnan következtetem, mivel az általa használt munkák lelkiismeretes idézetei közt említve nem lelem, — mégis éppen hasonló követelések ellen lép fel, és ugy szól róluk, mint a tudományos világ mostani állásában divatos eszmékről. De hadd bizonyítsam egyenes idézettel is Longet-től, a kinek munkáját*) a tudományos kritika a physiologia korunkig leho-
zott és legteljesebb eléadásának és valódi real-encyclopaediájának nyilvánítja.

„A physiologusok egymással összeegyezőleg, ugy tekintik az idegrendszert, mint az értelmi te-

hetségek székét, és, a régiéknél szintugy mint a mostaniaknál, egy philosophus se ismerte félre azt a szoros viszonyt, a mely a test szerveit és a gondolat nyilvánulásait egyesíti. (Nemde az, a mit magam feljebb a 60. lapon mondtam?). Tudjuk, hogy annak az agyvelő a szerve, vagy legalább anyagi feltétele: ha tökélytelenül fejlett, az értelem durv-
vány állapotban és mintegy elfojtva marad; ha amaz beteg, ez megbomlik; ha az összeromlik, ez eltűnik, és az élet gyorsan kialszik.

„Ily igazsággal szembe, a melyet a tapasztalati physiologia és a nyavalyás jelenségek észle-
lése egyenlő evidentiával hirdetnek, méltán csodál-
kozik az ember: miképp lehetett feltenni a követ-
kező kérdést: Alkalmosok-e az orvosok a psychológiával foglalkozni? „A physiologia, mondják**) csak a tapintható és látható tényeket foglalja bé. Hogy is lenne másképp, holott azok mindig az anyagra vonatkoznak, és az űrben mennek teljesezésbe? Ezeket a tényeket az orvos érzékei által figyel-
i inductioval magyarázza; hadd szorítkozzék arra. Mind az, a mit testünkben érzékek által ki nem
vehetni, a mi se nem az anyag módosítása, se nem a szervezet mozgása, saját szerű és megkülönböztetett tudomány tárgya leszen, a mely a physiologusok elől el van zárva. . . A physiologia és psychologia merőben különbözők, mint a test élete és a lélek élete sat.“

(Mielőtt tovább kísérnök szerzőnket, egy kis megjegyzést tesztek. Longet nem csodálkoznék oly nagyon ama kérdés feltételén, ha meggondolja va-
la, hogy az, az orvosok tulzásának, helytelen kö-
veteléseinek, és bitorló szándokának kimaradhatatlan következése. Csak szükség okozta védelem. Legügyesebb, alkalmasabb, haszonvehetőbb cselé-
dünket is elbocsátjuk, ha házi tolvajságon érzük. A földtulajdonos haszonbérbe adja jószágát, de ha látja, hogy bérlője kisebb, nagyobb részt magának akar foglalni és tulajdonítani belőle, inkább kiveti a haszonbérből is, mintsem megengedje a praevari-
cálást. A leányos szülő szívesen látja a fiatal em-
bert, a kit becsületes szándékkal gondol lenni leá-
nya iránt, de ha sejti, hogy csak esábitani akar, eltiltja házától. E már csak így megy!) Térjünk vissza.

„Ez észrevételek szerzője, midőn egyébaránt elismerte az értelmi jelenségeknek az agybeli szer-
vezet szabad játékától függő voltát, feledni látszék, mennyire solidarisok ezek az ismeretek. Nem, akármit beszéljenek, senki se jelölte ki még, hol végződik a physiologia tere, hol kezdődik a psychológiáé. Az idegrendszer különbféle részei működésének ismerete nélkül miképp lehessen biztosan szólni az érzékenységről és még az értelmi tehetségről is? Az állatok hajlamainak, ösztöneinek, erköl-
cseinek (moeurs) az emberével összehasonlítása nélkül remélhetni-e a feladat minden elemei küismerését? A csupa philosophusoktól vagy a természettudó orvosoktól kell-e várni az észrevételeket? Efféle kérdések meghányására az emberi értelem minden el-

*) Traité de Physiologie, par F. C. LONGET. Par. 1860—61. II. Tomes. 8.

**) Manuel de Psychologie, par AMÉDÉE JACQUES, Jules Simon, Emile Saisset. Paris. 1860.

járása, minden tehetsége, nyomozásbeli minden eszköze sem igen sok, se nem felesleges. „Metaphysica-írás, úgy mond Diderot, csak azt illeti meg, a ki az orvoslás mesterségét gyakorolta. Ő egyedül látta a jelenségeket, a csendes vagy dühöngő, gyenge vagy erős, ép vagy töredezett, tébolyodott vagy rendiben levő; gyámoltalan, felvilágosodott, ostoba; lármás, néma, álomkorságos; élő vagy halt gépezetet. És igazán, mennyi becses kelmét nem meritettek az orvosi tudományból halhatatlan munkáik számára Democritus, Aristoteles, Descartes, Buffon, Cuvier sat. a tudományos évszázak e nagy szövétnekei? Ezt a tudományt, melynek eredetét az istenségnek tulajdonították a régiek, úgy lehetett tekinteni, mint az ember tanulmányának összes kifejezését; főképp hát az orvosnak szólott a Delphibeli templom homlokára írott ime parancs: *Γνώθι σαυτὸν* (Ismerd meg magadat.)“

Im' ez a legszerényebb kifejezése a szóban forgó kívánalomnak, hogy ne mondjam követelésnek a physiologusok részéről. Minden szerénysége és a mellett azonban, hogy az idézett szerző elismeri minden alkalommal a physico-chemismus és az élet, valamint az ideg működés és értelmiség közti lényeges különbséget, el az azokat tárgyaló tudományok saját tereit, mégis a mit idézetünkben mondatánk el vele, csaknem oda megy ki, a hová Dr. Pólya állítmánya. Ezért és általában az ügy érdekében nem hagyhatom minden megjegyzés nélkül. Egy az, hogy a Diderot szerencsétlen idézete minden kár nélkül elmaradhatott volna. A metaphysicának és gépezetnek ugyan abban az szuszban való említése, illő, határozott, és szabatos kifejezéseket szerető és megkivánó ember előtt ama mondat minden bizonyító erejét elveszi. A gépezet nem metaphysica tárgya, s a metaphysicus éppen azért az, mivel a gépezeten túl ismer el még valami egyebet is. Itt hát szerzőnk jobb keze nem tudta, mit csinál a bal keze. De biz' ott sem ügyelt sokat reá, midőn a physiologia és psychologia közt a határvonal el nem húzhatását állítá. Ennél megállhatlanabb, gyengébb véderősséget alig gondolhatott volna. Abból hogy két tartomány közt tisztába nem hozott vagy éppen vitatott határhasáb van, nem következik sem tovább foglalási jog egyik félre nézve is, sem solidaritas. Ha szinte nem is tudja a psychologus, hol kezdődik az ő tudománya a physiologia szomszédságában, azért van oly kétségtelen tere, a hol egyedül ő az úr, és a hová segédül hívhatja szomszédját, de tolaikodó beavatkozását nem tűri. Egyáltalában az átmenetek ügye kényes egy dolog, a melyre nem kell sokat építeni. Az átmenetek nem a dolgok mivoltában vannak, hanem egyedül csak felfogó tehetségünk gyengeségében rejlenek. Ennélfogva egyedül csak a logika tárgyalhatja; az „exact“ tudományokban az átmenet elkerülendő szirt, vagy elnyeléssel fenyegető örvény, nem biztató kikötő vagy horgonynak kedvező tengerfenék. Ezekben csak az azonosság — az egyenlőség csak részszerint való azonosság — és a különbséget nyomozzuk. A szabályos

sokszeg oldalait határtalanul szaporíthatjuk, de azért soha se lesz kör belőle; a határvonal a végtelemben van, a hová az ész alig és úgy szólva conventiából, a képzelődés semmiképp se bír eljutni. A természetrajzban nevezetes intő példát nyújt erre a faj-kérdés, a melybe ha az átmenet eszméjét belé elegyítjük és következetesen tárgyaljuk, egyszer azon vesszük észre magunkat, hogy maga a faj fogalma is kisikult kezeink közzül. És nem segít bizony ezen a bajon se a sorok elmélete, a melyet Achard stírgetett, se a Darwin species-typusai és „periodicus fejlődés“-e, a mely most új szakadással fenyeget a természeti tudományok terén. Maradjunk hát csak a határok nyomozása mellett, mert ha bajos, néha reménytelen is megelégsük, de ott vannak azok,

„quos ultra citraque nequit consistere rectum.“
A philosophiának is hát, minden határi bizonytalanság mellett, van oly vonala, a melyen túl azt mondja a physiologusnak, a mit Isten a tengernek: „eddig jöjj és tovább ne menj,“ és a tenger megtartja a tilalmat, pedig ott se éles a határ, hanem a dagály erejétől függ kijebb vagy beljebb tolása.

De nem úgy ám a physiologusok, vagy is pontosabban szólva: némely physiologusok, és név szerint az új németiskola, a melynek dagálya se féket se korlátot nem ismer, és a philosophia egész uradalmát minden hozzátartozóival el akarja törölni a földszinéről. Harez és háboru volna kijelölve az exact tudományok és a philosophia közt szerintök, a legtarkább feliratu zászlók alatt. Igaz, hogy ezek a feliratok mind csak a tulsó féltől származó jellemzések, de éppen azért vitatkozásaik jellemzéseül is szolgálván, lássuk sorban az ellentéteket:

Exact tudományok:

Philosophia:

Tudás.	Gondolás.
Nyomozás.	Imádkozás.
Nyomozás.	Hit.
Ismeret.	Kijelentés.
Eléhaladás.	Czél.
Természeti kényszerítő szükség.	Teremtői mindenhatóság.
Tisztaság.	Homály.
Tudomány.	Philosophia.
Ok és következés.	Eszköz és czél.
Kényszerítő következés.	Találékony czélköltemény.
Józan emberi ész.	Üres idealismus.
Gondolkodó természet vizsgáló.	Czélyszerüségi képzemé-nyek ócska kovásza.
Elfogulatlan kémikus.	Udvar és egyház szolgál- latában álló szegény philosophus.

És ezek engesztelhetetlen ellenségek gyanánt állanak szembe egymással, azt mondja az iskola leglármásabb szószólója Moleschott*); kibékülésről vagy éppen segéd-kéz nyujtásról szó sines.—„Röviden—igy szól Lewes ellenében — nem a kölcsönös se-

*) Der Kreislauf des Lebens. Von Jak. Moleschott. Mainz. 1857. 8.

gédnyújtás alapítja meg az újabb frigyét a tapasztalás és világi bölcsesség közt. A tapasztalásnak el kell enyészni a philosophiába, a philosophiának a tapasztalásba. (**).

Lássuk hát minő új, vagy ha nem új, tídvös igazságokat hozott napfényre a tapasztalásba „aufgeh“-olt philosophia, és a physiologia egyedüli alapján nyugvó psychologia.

Az „idegrendszer szellemi tevélléseiről“ szóló értekezésben ezeket olvassuk: „Például:

„Oly körülményben van az egyéniség, melyben a szem közelgő veszélyt lát reá nézve; a fül hallja már a neszt; a külbőr borsódzva érzi a jövőt; a gyomor behúzódik, elhül annak jelétül, hogy a bolyideg (nervus vagus) a rokonérzideg napfonata (plexus solaris) által érdekelve van; a szív szorúl, jelétül; hogy a bolyideg s a rokonérzideg mejji fonatai a vérkeringésre hatnak, s azt majd elhúteni majd fölizgatni készek; a hátgerinczen a rokonérzidegeli összeköttetésnél fogva hideg futos; a fej meghül, s vagy így marad, vagy nyomban melegszi.

„Ezen itt fölsorolt ellenkező idegműködések háromféle különböző eredményekben törhetnek elő:

1.) ha az agy melegszi, melegszi az agyacs is, az agyacsomor is, és a gerinczvelő alsó vagy keresztcsonti vastagulata is; ez utolsónál fogva a tevékenység szervei közül a lábizmok is. Ha már most a gyomortáj mint a napfonat helye elhülve marad, a szív hülten nem tágul, a gerinczvelő felső vagy kari vastagulata tétlen, hült; erre béáll a félelem, s következik a menekvési ösztön — a futás.

2.) Ha a bőr, a gyomortáj, a mejj, az egész gerinczvelő mind két vastagulatával, az agyacsomor, az agyacs, az agy erősebben fölmelegszenek; az agy ki mérvén, vagy nem mérvén ki a veszély nagyságát, daczra gerjed s béáll a bátorság, vakmerőség.

3.) Egy harmadik eset: a tökéletes tétlenség, merevség áll elő. Ennél a gyomor és szívtáj a szenvedettség (passivité) legfőbb fokára esigázvák, hülve maradnak, az agy elveszti mértehetségét, az agyacs a megállás vagy futás rendezését, tehát a gerinczagy tevéllése az izmokéval együtt semmi; a test márványszoborként rideg, mikre ez állapot legfőbb kinyomata, az ájulás áll bé.“

Csupán két megjegyzésem van hozzá; egyiket

*) „Kurz, nicht die gegenseitige Hülfeistung begründet den neuen Bund zwischen Erfahrung und Weltweisheit. Die Erfahrung muss aufgehen in die Philosophie, die Philosophie in die Erfahrung.“ — No hiszem, azt mondja az olvasó, ez nagyon szép: az még több mint a csupa frigy, valódi egyület, még pedig a lehető legnagyobb részrehajlatlansággal tervezve. Csak látszik ez a pártatlanság, k. o., az igazi értelem az, a mit az egykori katona mondott a kiállott hadjáratról: „A szerenese változott“, úgy mond: „az ellenség meg vért minket, s minket is az ellenség.“ Moleschott gondolatában is az a földolog, hogy a philosophia aufgehöljön a tapasztalásba. De volna bár mi részrehajlatlan, mi azt az együletet és felolvadást sem kívánatosnak, sem idvesnek, de lehetőnek sem tartjuk. Erősségünk az egész jelen értekezés.

most mondom el, kérdésben: t. i. Miképp lehet összeférkeztetni a „természeti kényszerítő szükséggel“ (unverbrüchliche Naturnothwendigkeit) hogy ugyan annak az egy oknak egymást kizárólag különböző söt ellentétes három következménye legyen? Időt hagyok a gondolkodásra, és Moleschotthoz fordulok más példáért:

„Indulatok (Gemüthsbewegungen) a legfinomabb véredények, az arcz hajsza edényei átmérőjén uralkodnak. Ijjedtünkben elhalaványulunk, mert a pofabőr hajsza edényei szűkülést szenvednek, a minek következtében kevesebb vért vezetnek. Megfordítva, kitágulnak az arcz hajsza edényei, a midőn haragra gyuladunk, vagy szégyenletünkben elpirulunk.“ (A physiologia tehát nem bírja megkülönböztetni a haragot a szégyentől? A psychologia meg tudja!) „Midőn a szem örömeiben villog, feszültebben van telve nedvekkkel. Az erősebben düljedő szemgolyó, a melynek nagyobb szelete ül ki a szemgödörből, több fényt ver vissza; a szem golyója abból az okból ragyog, a mely a gyermek szemnek is kölesönzi a kedves ragyogását.“ (Meg az éhenhaló, meg a lázban égő ember szemének, azt mondják Longet és Lewes. Nichts für ungu!)

„Öröm izgalmunkban az értetések száma egy perczen szaporodik, holott megfordítva hirtelen remülés az érlükttetést késleltetheti, sőt a szív rögtön elállításánál fogva ájulást is okozhat.

„Igy az anya tejét is megváltoztathatják az indulatok. Izletes ételek eszünkbe jutása a nyál kiválása gyarapodtával jár.“ — (Az a magyar, a ki legelsőbb bukkan e közmondásos kifejezésre: „Foly a nyála utána“, aligha tanult volt physiologiát. Szintugy az, hogy a „bor a vén emberek teje“, jóval régibb észrevétel, mint G. Sand és Liebig, a kiktől tanulja Moleschott.) — „Már a régiek tudták, hogy a máj az elmének szenvedélyes forrongásaiiban fontos szerepet játszik. A mérgeledés az epe kiömlését vagy az epecsatornák bedugulását, s következtökben a sárgaságot okozza. Keserűség, fájdalom, öröm, szánalom a könnyek kiválását gyarapítják. És aligha tartotta valaki szüz szónoklatát (maiden speech) úgy hogy vizellésre való késztetés és puffadás ne éreztették volna vele, hogy agyveleje izgalma valódi testi állapot.“

Forduljunk még egyszer Dr. Polyához: „Az okszerűség nemesak az öntudatban, hanem még a czélszerűségben is nyilvánul az által, hogy működésében bizonyos rend van elébe szabva, mely bizonyos czélra vezet. Azért a czélszerűség áll: figyelemből (attentio), melylyel a kívülünk eső tárgyakat mintegy előnkbe szegezünk; a salyगतásból (observatio), melylyel a kívülünk eső tárgyon történt változásokat sat. megjegyezzük; meg-gondolásból (Bedenken), melylyel a fölvetett tárgy fölött elmélkedünk; fürkészés, kutatás, nyomozásból (investigatio), melylyel a fölvetett tárgyat minden más tárgyak és irántunk — viszonyaiban megösmerni törekszünk.

„Mind ezen külöléseket az ész (mens) viszi végbe; a tárgyakon megfigyelmezt, salyगतott,

elgondolt, azaz meghánytvetett, fürkészett fogalmakat a tárgyaktól elvonja az elme (ingenium); az elvontakat összeállítja, elveket alkot, azaz elmélkedik, a hasonneműek közt a hiányzókat merészen pótolja, azaz elmél (theoriam condit), az elvekből, elméletből következtetéseket von az értelem (intellectus, Verstand); alkalmazza, gyakorlatba veszi az okosság (ratio, Vernunft), melynek működési körülményei okulásnak-, öszvege, azaz eszméje pedig szellemnek (esprit) mondatik.

„Ha az ész, értelem, okosság külölései rövid időre korlátolva sebesen s helyesen történnek, az eredményben élezet, elménezséget (pointe, saillie d' esprit, Witz), ha pedig hosszabb időben tartósan külölködnek: lángészt (ingeniositas, genie) jellemeznek, mely szellemszerű tevéllésidomok meghatározása tehát összehasonlításban alapszik.“

Ezt az elébbi két idézettel összevetve teszem második észrevételemet abban, hogy amazok igen érdekes tudnivalókat foglalnak ugyan magukban, de a mit mondanak, nem psychologia; az utóbbi ellenben mind helyes értelmezéseket állíthat előnkbe, de biz' az egy parányira se physiologia, és irhatta volna akárki, a kinek még kevesebb ismerete s fogalma van, mint nekem a nervus trigeminusról. És ugyan az a megjegyzés illeti Longet munkájának „az értelmi és erkölcsi tehetségekről“ szóló egész fejezetét, a mely „a lélek tehetségeit—az értelmet— az akaratot, — az állati tehetségeket, az ösztönt, — a gondolkodó principium természeti mivoltát — és végre az álmat tárgyalja, a melyet bármely nem-physiologus akár szégyen akár önhittség nélkül magáénak vallhatna, és a melyben a physiologia és psychologia közti határvonal nincs annyira elrejtve, mint a szerző — feljebb idézett — bévezető szavaiban követeli.

Evvel tisztába jöven, folytatom immár ama gyöngyök halászatát, a melylyel „a tapasztalásba „aufgeh“-olt philosophia gazdagítja kincses kamaránkat.

„Minden lét csak tulajdonságok általi lét.“ Nem vizsgálom ez értelmezés anyagi és alaki helyességét — csupa kimélethől, — mire legyet bittal tűni? Csak kettőt kérek róla megjegyezni. Hogy ha van valami értelme, csak azt teheti, a mit ez a régi axioma: forma dat esse rei. Ezt pedig a physiologia születése előtt már rég kimondta a philosophia. Továbbá, evvel a substantia és accidentia feletti fontos és sarkalatos kérdés éppen úgy nincs eldöntve, mint a Marmontel Alcibiades ezimű novellájával, a melyet közönségünk Báróczi és Kazinczy fordításaikból ismer. A következő, szintoly szerencsétlen próba, hasonló célra:

„A dolgok lényege, tulajdonságaik öszvege“, a melyet ezennel sorsára bocsátunk.

„Nincs egy tulajdonság is, mely ne csupán viszonyban állana.“ Ezt olvasva úgy jö nekem a materialistica philosophia, mint egy gyermek, a ki gyufával játszik és rágiicskálni kezdi. Az a „viszony“ halálos mérég önöknek,

uraim; az egészen szellemi-philosophiai fogalom, és semmi sem állhat formaliter távolabb a „Stoff“-tól, mint éppen a viszony.

„Az ember jogositva van azt mondani: A dolog magában az, a mi a dolog nekem.“ (Das Ding an sich, ist das Ding für mich). Túl hajtott sulyok! A mi igaz van benne, hogy másokat ne említsek, a „kritika philosophia“ már ismét rég elmondta és jobban mondta el.

„Az anyag halhataatlan!“ — Itt már egy kicsinyt meggyűl a bajunk. Ne örvendjen oly hirtelen a tulsó sor; nem azért mintha a közmondás szerint egy bolond akkora követ vetett volna a kútba, hogy tíz okos se bírja kihuzni. Nem! a kö a viláért se olyan sulyos, hanem megvizesedett és bajos megfogni, éppen mint a eszkot, vagy ángolnát, a mely kisiklik a kezünkből. Az anyag úgy siklik ki, hogy bálványozói semmiképp se akarják megmondani nekünk: mi az? „Anyag=anyag.“ Meg kell vallani, hogy ha ők is azt kérdenék a philosophusoktól: „mi az az öntudat?“ éppen azt a feleletet nyernék tőlük. Lássák mily öszinte vagyok! De nekem ez az öszinteség nem kerül semmi concessioba; még csak recriminationak vagy visszatorlásnak se ad fogantyut, miért? Mert a dologban, hogy többet ne keressek, két tetemes különbség van. Egyik az, hogy nekünk az öntudat nem olyan Proteus, mint az önök anyagja, hogy abból még emez is, sőt az egész egyetem kiteljék. Ha az egyoldalú rideg idealisták vagy pantheisták oly formán tesznek — Moleschott nagyon is szeret Spinozára hivatkozni — ám lássák! az övéik philosophiai rendszerek, a melyeket feljebb már megkülönböztettem a philosophiától. Ez maga igazi mivoltában se nem pantheismus, sem nem idealismus, de még realismus sem ám, és így a megrótt hibától tiszta; önök pedig az anyagból az oxygenen és társain kívül még viszonyt, absolutumot, öntudatot s ki tudja mit mindent akarnak csinálni. Második nagy különbség az, hogy az „anyag“ nem állja ki az analysis, a melynek az öntudat bátran lép eleibe, mert az öntudat azt is tudja, hogy ő egyszerű eszme, oly egyszerű, a melyhez képest az önök 61 eleme mind csupa — karczagi bor. Az öntudatot csak megnevezzük embertársunknak s már önkintesen viszhangját érzi bensőjében — mily halvány képes kifejezés ez a benső! — de anyag gyanánt ha a követ mutatom, abból nem vesz képzetet a levegőre, ha a levegőt megéri hogy anyag, már nem alkalmazhatja tudását a világosság hullámai substratumára vagy „Träger“-jére, az aetherre; hát még azok a száz meg ezer helyt nyomtatott „imponderable Stoffe“ — electricus folyam, idegnedű sat. — mit vétettek? Nem egészen más és külön rende- (ordre)-é ez az anyagnak, a melylyel egy, de egy közös tulajdonsága sincs. Még e nem elég. Tudjuk, hogy a physica legelső pontja: a testek mivolta, két táborra osztja a physicusokat, u. m. dynamistákra és atomisticusokra. Tudjuk, hogy amazok szerint az anyag utolsó fejteményben egy — mathematicai pont, az attractioi és repulsiói gömb közép pontja; a mathe-

maticai közép pont pedig realisticè semmi! Az anyag tehát ennek a felekezetnek csak örök ből áll. Ugy de önök az erő létét nem hogy az anyag rovására, de emezzel társason se ismerik el. Tehát az atomisticus nézet se ér semmit, a mely véghetlen kicsinységű de mégis űrt foglaló s ezt megtöltő elemeket, — a melyeket az iskolátlan ész is ért anyagnak a kő vagy fa vagy bármí porszem képeben — veszen fel s ezeket mozgatja az erővel. E se kell önöknek, mert „erő“ van benne, s az erő tiltott szó! Ugyan hát hová tartoznak önök az Istenért? Mert tertium non datur! — „Nem tartoznak sehova; önök egyáltalában nem elegendnek metaphysicába!“ Hisz' az igen jó lenne; de éppen az a baj, hogy igen is belé elegendnek: „erő“ről, „lélek“ről, „isten“ről szabadon rendelkeznek; aztán a mikor saját földükön megszorítjuk önöket, a mikor az anyag metaphysicájáról van szó, egyszerre mosni kezdik pilatusi kezeiket. Nem, ily könnyen nem osontunk el. — „No hát ha csakugyan felelnünk kell“, mondják „valamint mindennek, úgy az anyagnak is lényege a tulajdonságaiban áll.“ Jó, így már értjük egymást. Csak hogy itt ismét két igen nagy botránykő áll előttünk és köztünk, a melyen valamelyikünknek át kell buknuak.

Elsőben is a tulajdonság ugyancsak önök szerint a dolgoknak egymáshoz való viszonyaiból áll. Nem kérdjük ismét, nehogy végire mehetetlen körben forogjunk, mik azok a dolgok? Hanem megfelelünk magunk magunknak, és azt mondjuk, hogy a 61 elem, aether, electricitas, meleg sat. Ezeknek minden egymáshoz való felfedezett, és ezután felfedezendő viszonyai hát az anyag tulajdonsága, a melyeknek elbeszélése a természeti tudományok minden ágazatai, physica, kimia, természetrajz, anatomia, physiologia. Az anyag legrövidebb értelmezés e hát kötetek százaiból álló egy oly codex lenne, a mely minden dolgok egymáshoz való magaviseletét — mert ez önöknél a viszony — a legkisebb részletekig magában foglalná. De egy ily codex akár mikor is teljes lehetetlenség, mert fatuitas nélkül még csak képzelni se lehet oly epochát, a melyben azt mondhatta a legrealistább physiologus is, hogy már most bé van fejezve a felfedezések sora, most már minden viszonyt ismerünk, és teljességben ki tudjuk mutatni az anyag tulajdonságai öszveget, következőleg az anyag mivoltát vagy lényegét! Bizony, bizony a mesés veezek Phaëton a higgadt, érett, férfias megfontolás magasan álló példánya volna affelett a vakmerő felett, a ki a realistico-physiologusok álláspontjából e feladat teljesítésére, az anyag értelmezésére merne vállalkozni. Ez egy vala.

De ne fektessük ily széles alapra a kérdést, ne állítsuk élére követelésünket; elégedjünk meg, úgy a hogy, a dolgok elémondható tulajdonságaival. Igen de ekkor az az egy felől mély tisztelettel — [„Man spricht das Wort (Stoffwechsel) mit Recht nicht ohne ein Gefühl der Verehrung.“] — más felől a spiritualisták ellenébe gúnyos daczczal hánytorgatott felkiáltás: „az anyag halhatatlan!“

füstbe oszlik szét. A dolgok tulajdonságai különbözők, változók. Az az oxygen vagy hydrogen, a mely a vízben, czukorban, nyálkában, vér-tekecsben van, már nem az az oxygen vagy hydrogen, a melyeket magunkban ismerünk. Minden változás a régiebbnek enyészttével, újabbnak eléálltával jár. Még világosabb és szembetűnőbb ez, az ugynevezett imponderabilékra vagy az újabb physicában ugynevezett agensekre nézve. Az elemek hát nem halhatlanok, a meleg, electricitas se; mennyiben halhatlan hát a Stoff?

„Ostobaság!“ mondják. „Hát hiszen minden kezdő tudja, hogy az oxygent a hydrogennel fellobbantjuk és víz lesz belöle. De a vízben az oxygen és hydrogen öszses sulya változatlanul megmarad, — s majd a vizet megint felbontva újra kikapjuk az oxygent és hydrogent előbbi sulyaikban és minőségeikkel. Továbbá a meleg a jég elolvadásakor, a víz, gőzölgésekör elrejjik, észrevehetlenné lesz; de a megfordított müfolyamok alkalmával az addig lappangó meleg előbbi mennyiségében újra eléáll, tehát nem veszett el, sat. Röviden: „a mérés és latolás (Maas und Gewicht, mesurer et peser) a legszigorubb bírái a véleményeknek.“ (Moleschott).

Igen helyes, csak is ide akartam kénszerítve hozni az ügyet. Mellözöm azt a közbevetethető nehézséget, hogy a meleget a szó teljes értelmében se mérni se latolni nem lehet, és így a felöle való véleménynek a tudomány ama szintoly hatalmas mint hasznos eszközei se sanyaru se kedvező bírái nem lehetnek. Csak arra a vallomásra akartam birni az „új“ physiologiát, hogy annak az oxygennek és annak a melegnek, a mely a vízben elrejjik, kell valami substratumának, substantiájának lenni, a mi elrejjik; hogy hát az anyag és tulajdonság nem egyek, és hogy a philosophiának még mindig fenn marad a joga kérdezni: mi az az anyag? Fenn maradván természetesen a physiologiának is az a szabadsága hogy — ne feleljen reá. Lám mi oly engedékenyek vagyunk, hogy a tapasztalás korlátolt és hiányos, sok bizonytalansággal küzdő adatai szerint, — hozzájárulván a philosophia szentesítése, a mely egyedül képes az inductio eredményét törvénynyé emelni, — a latolható valamit (legyen ez az anyag) marandandónak valljuk. A halhatlanság kifejezése nem idevaló, nevétségesen üt el a dologtól; mert az anyag mint anyag még önök szerint se él, tehát haláláról nem beszélhetni. Vagy tán ebben az értelemben mondják önök, hogy halhatatlan? Így deválvalva, legyen! Még azt a méltányosságot se kérjük, se nem tesszük fel, hogy önök is kölcsönben nem szölanak belé, ha mi és a physiologusok egy része azt állítjuk, hogy az emberi lélek halhatatlan, és nem gúnyolják „Köhlerglaube“-nak. A sajtukakacz miért ne vélhesse, hogy a sajt az egész világ?

„Az anyag örökös keringése a világ lelke.“ Elveszett fáradalom volna vitatása. Elég hogy ezt sem az új physiologia találta ki;

akárhány philosophiai rendszerben fellelhetni. De midőn a philosophia mellett emelünk szót, avval nem akarunk egy vagy más rendszer ügyvédei lenni, se ferdeségeit tagadni.

Most jövünk már a nagy botrányköre: az életerőre.

Másutt is elmondtam már, tán többször is, de e helyt se árt ismételni: hogy nagy emberek tekintélye sokszor ferde eszméket is indíthat későbbre alig csökkenthető forgalomba, rendszerint egy-egy nem elég óvatosan formulázott vagy az akkori körülmények közt ugyan teljesen igaz, de aztán félre értés vagy helytelen magyarázat, jogtalan általánosítás által elforgatott értelmű kifejezésekkel. Midőn Széchenyi — oly név, a melyet se a „nagy“ se a „gróf“ hozzátétele nem tesz dicsőbbé — kiszalasztá a tollából ezt: hogy „vén fő ifju vállakon,“ nem gondolta hogy jön majd egy egész nemzedék, a mely azt hiszi, hogy „vén a feje“ mivel „ifju a vállá.“ Midőn Liebig a következő passust írta: „Őket (a miveletlen orvosokat) és szellembeli rokonaikat bosszantja, hogy az igazság oly egyszerű, ámbár nekik minden bajoskodásuk mellett nem sikerül azt gyakorlatilag használni, azért a leglehetőlenebb nézeteket (Ansichten) adják nekünk, és az életerő szóban egy csodálatos izét (ein wunderbares Ding) teremtenek maguknak, a melylyel minden jelenséget kimagyaráznak, a mit nem értenek. Egy tökéletesen megfoghatatlan, határozatlan valamivel magyaráznak ki mindent, a mi nem megfogható, — ezeket írva, mondom, nem rémlett előtte, hogy az életerőt oly mamóssá teszi, a melytől egy rakás féltudós inkább fog félni, mint babonás ember a kísértettől. Ugy értette ő az idézett passust, csak mint szükséges intő és óvató szózatot, hogy t. i. a természetvizsgáló és jelesen a physiologus ne álljon meg elesüggedve mindjárt, mihelyt a tünetenyeket magyarázó okok lánczolatában nehézségekre akad, és ne kapjon mindjárt az utolsó és mint ilyen bizonyára megfoghatatlan lánczszem mint véghorgony után, hanem a közelebbi okokat fürkésze ernyedetlenül, és saját felfogása határát ne tartsa általában az emberi ész határának. Ő maga kezeskedik róla hogy így értette, mert későbbi nyilatkozataiban akár hányszor világosan kimondta, s tiltakozik szavai bal magyarázata ellen. Miképp vélte volna hát, hogy physiologusok és részint tanítványai ilyeket formuláznak belőle:

„A feladatát átértő természetvizsgáló az élet-ről való tant úgy nézi mint a növények, állatok physicáját, kemiáját.“ — „Az életannak nincs köze egyébbel, csak az élőtest kemiájával és physicájával.“ — „Az élet fáklyája a kémiai és physikai erőben világít.“ — „Physiologus, a ki az életet physicaillag és kémiaillag szemléli.“ — „Az élet, az anyagváltakozás.“

Ne csodálkozzunk az egyoldalú realistico-physiologia handabandáin, a midőn olyak is, a kiknek tovább ér az eszköz, rémképeket látnak, a hol nincs. Lewesnek feljebb idézett szakaszából láthatni, meny-

nyire megkívánja adni az életnek a magáét. Hadd idézzek hozzá még egy hasonló értelmű helyet:

„A lélegzés életies (vital) feladat. — Felvilágosítva az elébb közlött nevezetes eredmények által, most már képesek leszünk a lélegzést inkább physiologiai mint egyszerű physikai műfolyamnak (process) tekinteni. Nem egy alkalommal kellett tiltakoznunk az ellen az irány ellen, a melynek nyomán az életies jelenségeket csupa physikai és kémiai törvényekből akarják magyarázni, nem tekintve hogy az életies tünetenyek, a felfogásoknak fajilag különböző rendéhez tartoznak. Hogy a lélegzés utoljára is függésben van a physikai törvényektől, senkinek eszébe se jut, hogy vitassa; és e törvények munkálódásának felfedezése már elég bajjal járván, természetes, hogy az életies törvények még bajosabb tanulmányát elhanyagolják. De azt gondoljuk, megmutathatni hogy bármily megszire nyomozza is az elemzés a légnemek cserélődése és összeszűrődése törvényei és a nedves hártyák sűrítő hatása működését, mind ez minket csak a küszöbíg vezet; a templomot soha se nyitja meg előttünk. Ezek a physikai törvények a rejtélyes titoknak csak egy részét lebbentik fel. A lélegzés nem egyszerű physikai tény. Élő szervezet működése és mint ilyen, fajilag különböző jellemet vesz át attól a szervezettől. Mihelyt megszününk e működésnek csupa physikai oldalát tekinteni kirekesztöleg, — mihelyt figyelmünket a szervezetre és befolyására szegezzük, a légnemek cserélődése egyszerű törvényeire épített elmélet legott inog és elbukik.“ — És mégis ugyan ez a tudós, mi több, józan esztű philosophus, ugy fél az „életerő“ nevéttől, mint egy gavallér, nehogy egy jó barátjával, a kit bajvívás kikerüléséért társasága száműzött, lopva esett kézszorításon kapják. Émél fogva nem egy helyen tiltakozik is ellene, mintha oly egyéniséget ismerne, a kit „életerő“nek hívnak. Azonban mégis sajnálja, „légy ott“ot ad neki, dominot vet a nyakába, és incognito kezét szorít vele. Én e felszerűség vagy habozás okát nem vizsgálom — nincs már helyem reá — csak annyit jegyzek meg, hogy szintoly okoskodással, vonzó erő*, jegecedési erő, kémiai rokonsági erő sat. létét is tagadnók, a mint-hogy valóban tagadja is — legmakacsabbnak az ostobaságot tartja a psychologia — a sanyaru realistico-physiologia, a melyhez ezennel visszatérünk,

*) „On dit souvent que l'attraction est une qualité occulte. Si l'on entend par ce mot un principe réel dont on ne peut rendre raison, tout l'univers est dans ce cas. Nous ne savons ni comment il y a du mouvement, ni comment il se communique, ni comment les corps sont élastiques, ni comment nous pensons, ni comment nous vivons, ni comment ni pourquoi quelque chose existe; tout est qualité occulte. Si l'on entend par ce mot une expression de l'ancienne école, un mot sans idée; — que l'on considère seulement que c'est par les plus sublimes et les plus exactes démonstrations mathématiques que Newton a fait voir aux hommes ce principe qu'on s'efforce de traiter de chimère.“ (Voltaire, Philosophie de Newton.) Be kár hogy Lewesnek szint'oly jó és igazságos ügyben, nincs annyi bátorsága mint Voltairenek!

hogyan lássuk: minő gyöngyökben pótolja álltmányaival a tagadalmait.

Mi az élet? „A tevékenység, midőn (sic!) egy test az alakját és vegyületi átalános állapotát megtartja, legparányibb alkotó részei folytonos változásai daczára.“ Ha ez, az élet külső folyamának egy oldali, az az physico-kimiai tekintetből vett leírása akarna csak lenni, nem volna sok kifogásom ellene, és mint ilyet, a „midőn“ daczára is elfogadnám értelmezésnek. De mivel az élet mivoltát, lényegét kimerítő előadásnak van szánva, tiltakoznom kell ellene. Sok dolog van még az élet eszméjében, a miről „ez az értelmezés nem álmodik.“ Már maga a forgó sark: a „tevékenység“ hiányos fogalom benne. Mert az, szerintök nem egyéb, hanem az anyag-elemek mozgása, együlése és elválása, felvétele, kiválása. „A növekedő fában és a vivó oroszlában minden tevékenység a kívülről hozzájáruló anyag egyesüléseinek és felbomlásainak alap-szik (beruht).“ Az az: csak is annyiban áll, tovább nincs mit keresni! De én bizony keresek, és jelen: tevő nélkül tevékenységet képzelni se bírok. A ki tud, ám lássa! Lelke rajta! — Vagy tán a tevőket a következőkben keressük:

„Szénsavany, víz és éleny azok a hatalmak, melyek a legszilárdabb sziklát is elbontják, és viszik abba a folyamba, melynek hőmpölygése nemzi az életet.“ Ismét:

„Egy palaczk szénsavanyos ammonia, chlorkalium és phosphorsavanyos natron, mész és magnesia, vas, kénsavany és kovaföld fogalmilag a teljes életszellel a növénynek és állatnak.“ És ismét utoljára:

„Szénsavany, víz, ammonia és sók egyesítve tökélyes tápszerei a növénynek, a melyek semmi különös megszentelés (Weihe) nélkül se szükölködnek, hogy fehérnyét, czukrot és zsirt, hogy növényt, állatot, embert alkossanak.“

A mint látjuk, a receptek kissé különbözök, de voltaképp mégis megegyeznek oly forma gondolatban, mintha én a Raphael transfiguratioját így írnam le: „Kender, mész, gipsz, agyag, bolus, cizinobér, ultramarin, ocker, umbra, macskaször, lúdtoll, fa, melyekhez nem kell semmi emberi kéz, önkarat, művészet vagy éppen lángész, hogy a legbámultabb festvényt eleállítsák. Tán elég az utóbbi három gyöngy kritikájára; annyi legalább kitérnek belőle, hogy azok bizony nem a jó félek közzé tartoznak.

Mintha maga is érezné e gyöngyök pottyogatója, hogy valami csakugyan hiányzik az élethez, okát kísérti adni, miért hogy azok a szerek hol szerzetlen hol szerves testeket alkotnak. De nincs könnyebben kezelhető szerszám, mint anyagásznak a ratio sufficiens és causa efficiens. Csak kinyújtja a kezét és teli veszi a markát.

„Egyetlen egy alapkülönbség a szerves és szerzetlen anyag között abban áll, hogy a szerves anyag sokkal szerkesztettebb (zusammengesetztere) vegyülete van. Mihelyt az anyag a szerkesztett vegyület határozott fokát eléri, a szervezett alakkal

egyszerre életies működés is támad (entsteht die Verrichtung des Lebens).“

Alakos: Uraim és hölgyeim! Im e golyócskát ide e pohár alá teszem; tetszik látni?

Közönség: Látjuk.

Alakos: feltűri öltönye ujját). No még egyszer felveszem a poharat, ugy-e ott van? — Ismét befedem. Hókus, pókus! Te golyobis menj át az asztalon a markomba. (A poharat baljával felveszi. A golyó sehol sincs. Jobbját kihuzza az asztal alól és előmutatja a golyócskát.)

Nagy alakosok az élettelen élet-tanárok!

De mivel minden közönségben találkozunk, a kik szeretik az alakos körmet erőssen tartani szemmel, és a kiknek erős gyanujok van, hogy az a golyó nem igen ment keresztül az asztalon, az ily indiscretusok itt is előállhatnának avval a kérdéssel: „Hát melyek az okok, vagy legalább különös körülmények, a melyeknél fogva az anyag a szerkesztettsége ama határozott fokára jut?“

A mi alakosunk érez-homlokkel feleli: „A világozás, meleg és légnyomás bizonyos állapota.“ Lám a bátorság nagyobb mint az eredmény. Azért ő még se tágit, hanem még kérkedve biztosít: „Tudnánk csak ugy uralkodni a világozáson, melegen, légnyomáson, mint a súly-arányokon, — akkor a szervezett alakok támasztására szükséges feltételeket is teljesíthetnők.“ Azaz: csinálnánk legalább gombát, ha gombát igen, miért ne szilvafát, ha szilvafát igen, miért ne bányát, s utoljára miért ne homunculus? Hogy ne, hisz’ „az ember levegőből és hamuból származott (ist gezeugt), s a növény tevékenysége hozta életre (rief ihn ins Leben).“ Igaz, hogy még az első lépcsőig se érkeztek, mert minden, a mi ezekre a vérmes biztatásokra — remélni, maguk se remélik — jogosítja őket, abból áll, hogy egy néhány organicusnak nevezett savanyt, sót, ureat sat. készítettek, a melyekről Liebig, a ki maga is tud egy kis kimiát, azt mondja, hogy azokat csak csüfolják „szervies egyletek“nek. Valódi anorganicus testek azok, és csak annyiban szerviesek, a mennyiben növényekben, állatokban és ezeknek korhadó vagy rothadó maradványaiban képződnek.

Ezeket a szép drága gyöngyöket már semmi nemü philosphia se vitatja el a physiologiától. Nyugodtan birhatja. Most már átmegyünk a szellemiekre:

„Az öntudat az anyag egyik tulajdonsága.“ —

„Anyagias mozgások, a melyek az idegekben electricai folyamokkal vannak egybekötte, az agyban érzeményeknek sejtődnek (wahr genommen). Sz ez az érzemény az önértet, az öntudat.“ — A jámbor physiologus nem „sejti“, hogy éppen az a „sejtés“ (Wahrnehmen) a megmagyarázandó, értelmezendő tárgy, és hogy az ő értelmezése a leglényegesebb szabály ellen vét: definitum ne ingrediat definitionem. Ugy de neki saját logikája van, a melylyel mindjárt bővebben megismerkedünk. Hasonló hiba van a következőben, a melynek még más hibája, hogy igen szük is:

„Az öntudat sem mi se egyéb, hanem csak az a tehetség, a melynél fogva a dolgok hozzánk való viszonyát érezzük.“ Még egyet:

„Az állatokban és emberekben az öntudat nem fájlag, hanem csak fokozatilag különbözik.“ — Bátor vagyok olvasómat arra utasítani, a mit feljebb (66. lap.) az átmenetekről mondek. Itt a nehézség még sokszorosb, mivel az öntudatról tiszta és közbevetetlen tudomása mindig csak egy, t. i. az illető egyénnek lehet. De ideje már átlépnünk a gondolatra:

„A gondolat az anyag mozgása.“

„A gondolkodó ember: az érzékei öszevege, valamint az a dolog, a melyet szemlél a tulajdonságai öszevege.“ — „Mind azok a tehetségek, a melyeket lelkitevékenységek neve alatt foglalunk ösze, csak az agyvelő-állomány működései (Functionen); vagy hogy némileg durván fejezzem ki: a gondolatok mintegy abban a viszonyban vannak az agyvelőhöz, a miben az epe a májhoz, vagy a vizet a veséhez.“ (Vogt.) Ezt Moleschott így magyarázza: „A gondolat jegye az emberi agyvelőből való származhatás“. Szép, és kimerítő!

Bizony, bizony nem csak a philosophusok „egyoldalúak.“ És mind ezek a ferde egyoldalúságok annak a következtetése, hogy az új physiologia magát a logikát ferdítette el és alakította saját használatára. Nem mondom: ezéljai elérésére, mert hiszen logikájának egyik sarkalatos elve az, hogy eszköz és ezél egyáltalában nem létezik, hanem csak ok és következtetés. Ezt az állományt, azt vélem, vitatás alá venni, merőben felesleges. Contra prima principia negantem non est disputandum. Csak annyit mondom el, hogy gúnyaikban a teleologia és mind azok ellen a természetvizsgálók ellen, a kiknek állításaiban a ezélszerűségnek csak sejtelve is nyilvánul, kifogyhatatlanok a természetnek amaz álvizsgálói. — Második lényeges jelleme az anyag logikájának az, hogy, ha valami egy más valaminek szükséges feltétele, annál fogva már kimerítő elégséges oka is. Tessék evvel a felvilágosítással végig futni az elősoroltam gyöngyökön, és mindenikben szembeszökő példáját láthatják önök annak a szerencsétlen felfogásnak. De még többel is kénytelen vagyok fárasztani az olvasót, mert ime éppen itt mutatkozik azoknak az alapoknak más-más volta és különbsége, a melyeken az anyag physiologiája egyfelől s a philosophia másfelől állanak.

Azt mondja Moleschott, hogy Liebignek van egy szokott paralogismusa, „a mely sajnálatosan elékerül nála mind azokban a kérdésekben, a melyek a táplálást illetik: mivel vas egyedül nem hajtja a gőzöst, tehát a vasnak általában nincs semmi értéke a vasúti haladásban.“ Én nem akarom vizsgálni, mennyire alapos ez a vád, és mennyire lehet sokszor inkább Liebig olykor rossz stylusának mint logikátlanságának tulajdonítani; de önkéntelenül jut eszembe Horatiusból: dum vitant stulti vitia, in contraria currunt. Moleschottnak éppen ellenkező hibája van, a melyet az ő képe folytatá-

Muz. évk. II. kötet.

sával imigy fejezhetünk ki: mivel a vasúttakra a vas nélkülözhetlen kellék, tehát a vasúton való haladás: a vasból és tulajdonságaiból áll. Alkalmazását az olvasóra hagyhatom.

A növény- és állatországot megkülönböztető jelekhez, a mennyire a leiró természettudósok (Naturhistoriker) ki bírták fejteni, a kémiai physiologia egy lényegesen újat ragasztott, a melyet jó lesz Longet-val beszéltetni el:

„Az étellel felruházott lények ama kiapadhatlan forrásokból, a talajból és légkörből merítnek; ugyan ezeknek a kútfejeknek adják is vissza más alakokban a fölük vett kelméket. Az állatok létezésének feltétele az, hogy untalan emésztenek, égetik (oxydálják) azt, a mi szervezve van, a maguk szervezése végett; és az állat e ezélből a légkörtől kölesönzi az élenyét, t. i. ugyan azt az állományt, a melyet a növények szakadatlanul ömlesztnek. A növényekre nézve az élet feltétele az oxydatiotól vagy is lassu égéstől merőben különböző tűnemények rendén nyugszik: a növény a napvilága befolyása alatt szervezi a szervezetlent, a mit durva, nyers anyagnak nevezhetnénk, és igen különböző szerves állományokat szerkeszt belőle, elszabadulni hagyván az állatorzágnak oly nélkülözhetlen élenyt.

E szerint a növény szüntelen szintiget (va reduisant) az oxygenes állományokat, a melyeket lényeges erejeinek segélyével szerves anyaggá vagy is saját állományává változtat, holott az állat untalan égeti vagy oxydálja ugyan ezt az anyagot, akár egyenesen a növénytől kölesönzötte, akár pedig a fűevők húsával táplálkozván, közbevetőleg kapta légyen. Ebből a következik, hogy a szerves anyag átmenőleg szervesé válván, egymás után több szervezeteken megy át s azután tér vissza eredeti állapotába, s adódik vissza a talajnak és a légkörnek, azoknak a közegeknek, a honnan minden [anyag] jö, a hová minden visszatér, s a melyhez oly szorosan kapcsolódik az állat a növény közbejárása által.“

Ez így elmondva egyike a leggyönyörűbb physiologiai igazságoknak; de lássuk már hová ferdíti az anyag-cultus főpapja, a sokszor emlegetett Moleschott: „Növény élet élni annyit tesz, hogy anyag elemeket szervképességü testekké kapcsolni. Az, az élenyben való elszegényülésnél fogva történik. A zsír alkotása a legutolsó tag ebben az eljárásban.

„Szerves kapcsolatok és ezek elégetése által érzést, mozgást, gondolatokat nyilvánítani, a legszámtalanabb fokozatokon át az emlékezet nyomtalan eltűnéséig, ez teszi: állatnak lenni.

„Mi a növény vegetálása következtében gondolkodunk.“

Azt hiszem, elég a megértésére és átlátására: mit nevez ő „zwinger Schlus“-nak, mit igazi logikának, a melylyel szembe az általunk eddigelé annak tartott, csak „iskolai bülezeség rozsdás formulája, a melyet Némethon legiparkodóbb fejei, fejlődőkre kerülve vezető tövises útnak ismernek.“ S a ki ezt neki nem hiszi, az „az udvar és egyház

szolgálatában levő szegény philosophus, természet-philosophiai álomlátó*).

E helyen következnek már a leghiresebbé vált gyöngynek: „ohne Phosphor kein Gedanke“ megvitatása. De ennek furcsa története van. Az eredetileg Moleschottól származó mondatot Liebig mint ilyet idézé kémiai leveleiben, és a lett belőle, hogy fél-figyelmű olvasók az ő neve alatt terjesztették. Liebig természetesen tiltakozott e felfedezésnek — mint ironiával nevezi — dicsősége ellen, a mire Moleschott erősen megharagszik. T. i. rosszabbul esik neki, hogy miért fitymálja Liebig ezt a „tiefe, stoffliche Bedeutung“ot lélegző nagy igazságot, mint neheztelne azért, ha valaki az ő gyöngyét elcsesne volna. Haragja ömledésében a legmulatságosabb ellenmondásokba keveredik. Többek közt ahhoz a nádszálhoz kapaszkodik, hogy ő soha se állította, mintha a phosphornak kétszeres, háromszoros sat. mennyiségéből az agyvelőben, két, három sat. annyi észre lehetne következtetni. Nem veszi észre a jámbor, hogy okoskodásában vét egyszer az igazi általános logisa, másszor meg az ő saját külön logikája ellen, (a melyet magunkénak s a philosophiáénak nem ismerünk). Az első ellen, a mennyiben, ha egyszer a phosphor az észnek lényeges tényezője, okvetlenül következik, hogy egyik a másikkal arányos is legyen. S ha ezt tagadja M., akkor azt is meg kell tagadnia, hogy „phosphor nélkül nincs gondolat“, a mit pedig folyvást állít oly átalakodottan, mint a kútba eresztett nő, férjének t. . s voltát, és nagyon hasonló modorban. De meghazudtolja M. a maga saját logikáját is, a mely szerint ő a dolgok vagy éppen a fogalmak lényegét a physico-chemica constitutióban kimerítettnek erősíti. Ha egy palaezk ammoniák sat. az élet és élőtest, ugy a phosphor sat. a gondolat és gondolkodó valami. Ebből a kelepceből semmi vergődés se húzhatja

ki a „phosphor nélkül nincs gondolat“ feltalálóját. Minthogy hát ő maga magát megczáfolja, engemet e kötelesség alól felmentett. „Köszönöm zsidó,“ mint Gratiano mondja.

Könnyű látni, mire vezetnek ilyes tanok az erkölcsi teren, a mit egyébaránt ők igen is jól tudnak és biztatnak, hogy az igaz természet nyomozó ne iszonyodjék az utolsó következeésektől, bár mik legyenek ezek. Ebben a nyilatkozatukban egy esapással két legyet akarnak ütni. Egyfelől a logikáikból nekik nagyon alkalmatlan sőt veszökre járó egy ezikket, a „reductio ad absurdum“-ot kiküszöbölni. Másfelől az erkölcsi eszmék rendszeréhez szabott új értelmezéseivel felszabadítani az emberiséget a vallás igája alól. Hadd válogassunk e tárgyban is egy pár gyöngyöt.

„A törvény sok ezer elbeszéléseknek csak a legrövidebb, általános kifejezése. A törvényeknek csupán történelmi érvényessége van.“ — Ajánlom evvel szembe Danielik k. értekezéséből (Philos. Ertesítő 1860. I. köt.) a 223. lap olvasását. Egyébaránt ez megint nem a physiologia leleménye, elmondta már többekkel együtt a esupa philosophus Hume is. Ellenben a kémikus Liebig Danielikkel és a philosophiával tart. (Chem. Briefe. 31. lap.) De gúnyolódna is ám velem: miképp mondhatja, hogy „az ember erkölcsi természete örökké ugyan az marad“; hogy „az embernek egy sor szükséglete (eine Anzahl Bedürfnisse) van, a mely szellemi természetéből származik, és a melyet a természet erejei nem elégítenek ki.“ Hadd gúnyolódjanak szegények*), mi csak szedegessük tovább a gyöngyöket.

„Minden, a mi az esetlegességre, a szabad akaratra, az emberek szenvedélyeire, vagy az értelmesség fokozatára látszik bízva lenni, éppen oly sanyaru, megszeghetetlen, örök törvényekhez van kötözve, mint az anyagi természet jelenségei.“ (Quetelet). A minden inductív tudományok legbizonytalanabbikának, a statistikának, közép számaiból húzott hebehurgya következtetés; a mely nem áll erősebb alapokon, mint a hold fertályai befolyása az idő járására, — lehet, hogy még gyarlóbbakon. — „Mindenkinek szabad, a ki léte, viszonyai, szükségletei, igényei és követelése, hatásköre korlátai és meddig szolgálása természeti kényszerűségét (Naturnothwendigkeit) bensőleg örömmel tudja (mit

*) „A philosophia oly sokáig volt szolgálóleánya a papok és a bűbájosnások észrevételeinek (Wahrnehmungen) — hogy ilik ide ez a szó? — „hogy nem csudálkozhatunk, ha megfordítva aztán a tapasztalatot is szolgáló viszonyba akarták kényszeríteni a philosophia irányába“ (Moleschott). Nem „előbb“ és nem „után“, és nem kényszerítve, hanem mindig és természetesen, mert ez egyedül az igazi viszony. És mőn a tapasztalat tudósai a philosophia vezető gyepője alatt viczkádoznak, rugdolóznak, erkölcsi kördnek, sőt éppen el is szaggatják, ők jutnak ám a Gőtheféle bűbájos inas sorsára s ulnak belé a megbírhatalatlan rakásra hordott tényekbe. Szeretik emlegetni Richi életét, mely szerint „minden színű német philosophusok megjelentek rendszerint a természetvizsgálók, vagy a germanisták, vagy a philosophusok, vagy az orvosok gyűlösein, csak a magukéra nem mentek el.“ Én is szeretném ha a természetvizsgálók sat. megfontolnák a mit Arisippus felelt a gazdag embernek, midőn azt kérdezte tőle: „Mi az oka, hogy a philosophusok elmennek a gazdagokhoz, ezek pedig nem mennek a philosophusokhoz?“ — „Igen egyszerű! a philosophusok tudják mire van szükségök, a gazdagok nem.“ — Igen is: nem csak Aristoteles, hanem minden időbeli nagy philosophus igyekezett „állatokat, mesterműveket és embereket saját szemlélete ny. mán megismerni s aztán gondolatokká feldolgozni.“ Ámde a tapasztalati szemlélet még csak nyers anyag; csak kő, melyhez architectonikának kell járulni, hogy épület legyen belőle, s ez az architectonika a philosophia.

*) Halljuk azonban még egyszer Humboldt V.-t is e kérdésben: „Der Mensch muss, indem er seine Pflicht erfüllt, (was das einzige Nothwendige im Leben ist), auch ausserdem etwas haben, wodurch er in eine über das Leben hinausgehende Tiefe geführt wird, und diese Tiefe kann er nur durch Nachdenken erreichen“ sat. Br. an eine Freundin. 80. lap. — Ugyan ide szól más oldalról: „Die Begriffe von Glück und Unglück sind selbst bei denen, die sonst richtige Begriffe zu haben pflegen, so unbestimmt und so irrig, dass ich von früh an immer gestrebt habe, mir darüber ganz klar zu werden, und wie ich dahin gelangt bin, habe ich geföhlt, dass man des Glückes, bis auf einen gewissen Grad wenigstens, immer sicher ist, so wie man sich von äusseren Umständen unabhängig macht, so wie man lernt Freude aus allem Erfreulichen in Menschen und Dingen zu ziehen, aber in Menschen und Dingen nichts eigentlich zu bedürfen“ Briefe. 85. lap.

Freude bewusst ist).“ No már csak képzelje az ember annak a néger rabszolgának az ostobaságát, a ki elszökik urától, a midőn tőle függene a czukornád és gyapotnövény kapálása közben is tökélyesen szabadnak és boldognak lenni. Csak a kell erre, hogy „örömmel elismerje“, hogy ő dolgozni kénytelen és hogy a hajdu korbácsa „Naturnothwendigkeit.“ Az a philosophus, a ki azt mondá, hogy a böles a lánczok közt is szabad, aligha így értette. Hanem vajjon Hegel nem ismerne-e benne reá a „das Wirkliche ist das Vernünftige“-re? Jól meg gondolva azt sem hiszem.

„Jó az, a mi a fejlődés bizonyos pontján az emberiség szükségleteinek, a nem (Gattung) kívánalmainak megfelel.“ És ellenben: „Természeti kényszerítés gyanánt honol az emberinemben, hogy a mi a nem kívánalmainak ellene szolgált, azt mint rosszat üldözze (verwirft).“ Jó vén Kant, mennyire örvendene, ha a „kategorisches Imperativ“-et ily gyönyörűen travestálva láthatná! Éppen mint Virgilius, Blumauernek. De tréfa a mi tréfa; gondolható-e physical törvények szerint, hogy idegeinknek a „Gattung“ iránti tisztelet okozta gyenge hullámzása, a szenvedélyek vagy indulatok erős izgatásának s elektrizálásának ellensúlyul szolgálhasson? Nem hiszik biz' ezt maguk maguk a physiologusok is. Legjobb volna hát és becsületesebb dolog is — mint a német mondja — tiszta bort tölteni a pohárba, s őszintén megvallani, hogy tanjok szerint következetesen erkölcsi jóról vagy rosszról, kiváltképp egyénre nézve, szó sincs; a „Gattung“-ra nézve pedig az időszak divata határoz; a minnek aztán persze hogy elég hatása van nagyjében az egyénkre nézve is. Ily állásában a dolgoknak a beszámítás léte, nem léte, helyessége vagy helytelensége, jogossága, vagy jogtalansága felett vitatkozni, merő hasztalan szószaporítás volna. Elég annyi, hogy az a „Naturnothwendigkeit“-tal azon a területen, a hol csupán ez uralkodik, teljesen és véglegesen összeférhetetlen. Itt csak választás lehet a kettő közt. De aztán az erkölcsi törvény s kötelesség-érzet s az erkölcsi nihilismus között is. Szóval: a divatos physiologiából a fatalismus következése, akárhogy fanyalogjanak és facsarogjanak is az anyag hívei, kimaradhatatlan és eltávoloztathatatlan; és azt hiszem, nem egyedül maradok, ha kimondom, hogy mi, minden gyávaság daczára, ime következetektől irtózunk, iszonyodunk, borzadunk. És nem győzünk eléggé bámulni, hogy azok a bizonytalanságokra és ellenmondásokra épített tanok alkotói, ha nem is mint szülők, házastársok, rokonok, de mint ember- és népbárátkok — a mely utóbbiaknak annyira szeretik magukat tartatni*) — nem borzadnak. Hogy nem gondolják

*) És még egynek: a liberalismus képviselőinek, a zsarnoki önkény ostromozóinak, a political szabadság szószólóinak. (Lásd többek közt a Vogt „Thierstaat“-ját.) Mind ez a követelés és kérdés nem egyéb, hanem logikátlanságuk torz- és idétlen szüleménye. A hol beszámítás nincs, hogy lehessen ott helye a gúnynak? Midőn Cervantes Sancho Panzát meglepedőzteti, comical jelenet; de hát az é

meg, mit cselekednek, midőn a gonoszra való kísértet ellen az erkölcsi érzés, lelkiismeret, szabad akarat, vagy akármi néven nevezendő lelki erő védvél szolgáló gátot levágják, és a mennyiben rajtuk áll, a dúló árnak szabad rohamot engednek. A mi pedig a csupa theoriai következményeket illeti, oh ezek nem aggasztanak, ezek csak a „reductio ad absurdum“ hatalmas fegyverét adják kezünkbe, és ha az anyagisták értelmi ferdesége, erkölcsi apathiaja vagy tán depravatioja oda megy ki, hogy a lélek halhatatlanságával szembe azt a boldogító, vigasztaló és szerintök „költői“*) kilátást állítják, hogy hiszen az anyag örökké valóságánál fogva nem veszünk el, hanem oxygenné, ammoniává, sókká, phosphorrá bomlunk, a melyből aztán az élet körforgásánál fogva újra hozzánk hasonló élő, mozgó, érző, gondolkodó egyének keletkeznek — nem kérdjük, gúny-é az részökről, vagy valóság? se nem boszankodunk, se meg nem illetődünk rajta, hanem csak azt mondjuk, hogy ez mindenek felett a legnagyobb plagium, mert az emberiség legrégebbi hagyományában meg van már írva, hogy „földdé lészesz, mert abból vétettél: mert por vagy és porrá kell lenned.“ E hát igazság, ősi igazság; de a tiszteletré méltó hagyomány nem mondja, a mit önök, hogy az csak egy maga az igazság**).

De mit beszélek én tiszteletről, midőn az új physiologia szerint csak egy a tisztelet tárgya, egy a „név, a mely által kell megtartatnunk“: a **Stoff!!!** Ennek van a mint láttuk evangéliuma, vannak apostolai; de van még ó testamentoma: a

ezövekverő kosnak magáról alá való bukdosása vagy a vasverő kalapács rángatózó inogása? Ha a XIV. Lajos korabeli orvosoknak természeti, ellentáthatlan szükségből kellett pedantoknak és nyegléknek lenni, ugy Moisière ostromozása kedélytelen, szívtelen — mondhatni számár rugdalódzás. Min-tenen és egyedül uralkodó „Naturnothwendigkeit“ és bármimemű szabadság összeférhetlen, ellenmondó eszmék. A természetben csak egy jog létezik, u. m. az erősebb joga s az anyag physiologusai következetesen csak is ezt ismerhetik el a társadalmi területen is. Ha ezt a természeti jogelvet s az „Alles begriffen heisst alles verzeihen“-t összevesszük, egy Trajanust és egy Nerot, egy Sándor czárt, ki Staëinének „maga egy alkotmány“ volt és egy napolyi II. Ferenczet az ő börtöneivel és kínzó szereivel egyforma szemmel kell tekintenünk. Voltaire azt mondá, hogy minden philosophia jó, kivéve a türelmetlen philosophiát; én azt vélem szintoly, ha nem nagyon igazsággal nyilváníthatom, hogy minden tantudok méltányolni, kivéve a magában következetlen tant, melyet egyáltalában kiküszöbölendőnek tartok. Descartes örvényeit saját köve keletessége éppen úgy segítette megbuktatni, mint Newton igazabb tana, sőt ez csak amannak segítségével vala képes győzni.

*) Költői biz' a, Shakespeare is úgy találta, de egészen más oldalról: „imperial Caesar dead and turn'd to clay, Might stop a hole to keep the wind away. O, that earth, which kept the world in awe, Should patch a wall to expel the winter's flaw!“ Hamlet. Act V. Scene I. A mi Shakespearenál madárrém, Moleschott trophaeumnak akarja állítani.

**) Megint egy újabb példa a „per quod quis peccat“-ra: — Az anyagvallásnak erkölcsi elkorcsosodása következtében a halottak iránti kegyelet is a 61 elem iránti kegyeletté kelle hogy torzuljon és travestálódjék. Moleschott keserves prózai elegiát ír, melyben fájdalmasan siratja, hogy

„Système de la nature“ és a „L'homme machine.“
Vannak profétái: Helvetius, Diderot, La Mettrie, Cabanis, a kiknek jóslatai az új testamentomban a „Kreislauf des Lebens“-ben teljesebbé mentek; és hogy semmi se hiányozzék, van Credo-ja is, ilyenképpen:

„Hiszek az egy anyagban, az örökké való, mindenütt jelenvaló kelmében, az egész világ alkotójában, tiszteletünk egy tárgyában.

„Hiszek a kímében, az anyagnak egyetlen egy szülött tudományában, ki fogantaték a Stoffwechselfől, születék az alchymiótól, kinzáték Stahl-nak alatta, meghala a phlogistonban, feltámad a oxgyenben, és ma ül az ő dicsőségében, tartván kezében a tudományok jogarát, és eljövend itélni a philosophusok, az élet és szellem felett.

„Hiszek a Stoffwechselben. Hiszem a mozgás örökkévalóságát hiszem a Kreislauf halhatlanságát, a tulajdonságot, a hatvanegy elemet, a mindentudó fürkészetet, az erőnek, eszköznek, cél-nak, léleknek semmisségét, és a philosophiának tenkre silányulását. Ugy légyen“*).

Ne légyen biz' az úgy! De ne is tartunk tőle, gondoskodott arról a bölcs gondviselés, se nem Naturae iudicium, se nem divinitatis decretum, se nem consensus gentium az. Hanem azért erre a credot gyártó felekezetre nézve nem kisebb a beszámítás, nem kisebb a vétek sulya. Meg van írva, hogy „valaki asszonyi állatra tekint gonosz kívánságnak okáért, immár paráználkodott az ő szívében“**).

Igen kevés, vagy semmi igényök sines hát,— ha czáfolgatással, gyarlóságom miatt nem vesz-

azt a drága sok meszet, phosphort, ammoniakot — a mint ő elhunyt szülők, testvéreink, gyermekeink és felebarátaink hült tetemeit nevezik — miért hagyják a temetőben senyvedni és kárba menni; miért nem hordják ki rögtön, legalább mihelyt a gázok kifejlése az élők egészségét nem veszélyezteti, a szántókra és rétekre trágyának! — Ugy vélem, ha valamire, erre elmondhatjuk hogy „ide nem kell commentar!“¹⁴

*) Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy ez egész paródiában egyetlenegy kifejezés sines, melyet azó és értelem szerint azonosan ki ne lehetne mutatni, lapját, sorát idézni a chemico-physiologusok munkáiban, jelesen Moleschott Kreislaufjában. — Tehettem is volna, csak hogy nem akarom a kép hatását csillagokkal vagy számokkal gyengíteni.

**) A kiket saját tanulmányaik, elmékedéseik, ha mindjárt tévesztett úton is, bizonyos meggyőződésre vezettek, azokat tudom némileg menteni. A tudós dicsvágy erős szenvedély, mindjárt a hatalom vagy rendjel-vágy után következnek, és bizony erősebb mint a művész tapsvágya is. A kár, melyel tanaik hirdetése okoz, mindig beszámítandó nekik, a hiba mindig hiba; de legalább indító okait láthatni s imezek erejét méltányolhatni. De midőn valaki saját vizsgálat nélkül, melynek amazok, ha károsan is, tán éltöket szentelték, csak amugy vaktában utánok szajkóskodik; a ki az éretlen s már csak ezért is ártalmas eszméket még éretlenebb füleknél prédikálja, népet felvilágosítani szánt munkákban hirdeti, ilyes ember eljárását léhaságnál vagy együgyűségénél egyébnek tulajdonítani nem bírom. Legfeljebb azt mondhatom rólok: „Bocsásd meg Uram nekik, mert nem tudják mit cselekednek.“

tettem el időmet*), — a philosophiát iskolázni az exact tudományoknak, legkevésbé pedig annak a tannak, a melynek következtetései kifejtésében annyival inkább rövidre szabhattam teendőimet, mivel ez oldalról elég bőven tárgyalá az akadémiában Gregus Á. bajtársam. Én főleg ismertetését, fogalmát próbáltam adni annak a lélek-gyilkoló materialismusnak, a mely alapjában üreges, épületében, követelt rendszerében ellenmondásokkal teljes, következtéseiben a hol nem képtelen, sokszorosan csüggesztő, ferdtő, romboló, és veszélylyel fenyegető. Nem is kell né tán ártatlan vagy közönyös elmefuttatásnak nézni, a mint — sajnosan — journalistikánk egy része nyilvánítá Gr. értekezéséről szóló tudósításaiiban. Hogy ha sokakra, különösen kevésbé ismerőkre nézve**) csábító volta mellett nem hoz annyi veszélyt, mint a mennyivel fenyeget, onnan van, hogy a természet rendében is, midőn az egér fenyegető számra szaporodik a mezőn, eljön az ily, el a hideg eső, és vetéseink ment-

*) Hadd pótolja fogyatkozásomat egy pár idézet, melyeket, mivel egy jegyzés szűk körébe jó móddal meg nem férnek, függelék gyanánt ragasztok értekezésemhez végül.

**) A „nem ismerők“ közé számítom nem csak az illető szak-tudományokban járatlanokat vagy olvasatlanokat, hanem — és talán még inkább — azokat is — kik a tanok egészeit az úgy nevezett kézi könyvekből s az újabb időben annyira elszaporodott népszerű munkákból ismerik vagy vélik ismerni. Ha olyas ember egy megneveztem-féle könyvet vesz elő, úgy jelenik meg előtte az illető tudomány, mint egy jóformán bévégzett épület, melynek minden részei a legszebb arányban, legösszevágóbb harmoniában vannak egymással. Meg valják ugyan olykor szerényen szerzőik, hogy a tudomány nem tud éppen mindent, hanem a mit tud, azt ugyan csak bizonyosan, legalább következtetesen tudja. De ha aztán az eredeti vizsgálatok, munkálatok, értekezések, monographiák tömkelegébe mélyedünk, szomoruan kell tapasztalunk, hogy nem mind arany, a mi fémlik. Hogy ama látszatos előnyök nagyobb része tűnedezik el felé; hogy alig van egy pont, mely kisebb nagyobb mértékben tüzes, átkaldott vitatkozás tárgya ne volna, melyben mindkét részről egyenlő vagy közel egyenlő tekintélyek ne ülénének a tudomány zöld asztalánál. És ez az eset annál gyakoribb, minél experimentalisabb, vagy mint az avatatlan közvélemény hibásan nevezik, „exact“abb az illető tudomány. És ezek közé kiválóképp tartozik éppen a physiologia. Hibás mondom, az érintetem nevezet, mert az „exact“ságát a tudománynak nem a tapasztalat, úgy szólva kézzelfoghatóság, hanem a mathesis és ennek háta megett álló philosophia, jelesen, a logika, (mely még némely philosophusnak sem legerősb oldala) adják meg. Az az elhírhedett „mesurer et peser (Maas und Gewicht)“ nem azért kezesei az „exact“ság-nak, mivel tapasztalati és kísérleti eszközök, hanem mivel az ő közbenjárások által lehet a tanokat mathesis elvekre és alapokra fektetni. A hol a mathesis megvonja segélyét, ott a logika vállára esik az egész teher s ennek a szabályait büntelenebbül vagy kisebb tartózkodással sértik a tudósok mint amazéit. Példa reá ismét a physiologia, mi-ől a ki voltaképp meg akar győződni, olvassa el figyelmesen bár Lewesnek feljebb a 65. lapon címzett könyvét, melyről utójjára megjegyzem, hogy nem compilált kézikönyv vagy népszerű vásári munka, hanem minden adata felől vagy a szerző saját kísérletei, vagy másoknak általa látott tapasztalatai, vagy végre, a hol e nem lehetett, az eredeti nyomozóknak mint az úgy tanuink minden oldalról való szembe és összeállításai kezeskednek.

vék. Onnan, hogy a böles gondviselés, a mely az égi háborut, jégesőt fejünk felett elbocsátja, keskeny határokra szabja pusztításait, és villámhárítókat is ajándékozott a tudomány keze által. Onnan, hogy az a kéz, a mely az emberek eleibe csak azért is szort rejtélyeket, hogy fejtegetésökben lelki tehetségei gyakorlatával legtisztább, legnemesebb, legtartósabb, és bizony merem mondani legmeghatóbb gyönyöröket szerezzen, azt a gátot vetette minden káros és ferde tan kártételeinek, a melyet a philosophus így fejezett ki: „opinionum commenta delect dies.“ De ez a „dies“ nem jön el magától, a „szájba repülő sült galamb“ nem tartozik a gondviselés tervébe, hanem csak hivalkodó képzelődés

izetlen „commentum“-a. Az emberi, társadalmi czélokot emberi kezekkel, emberi észszel, emberi iparkodással kell megközelíteni, és e munkára egyetlen egy magán kéz, egyetlen egy magán ész, magán törekvés se felesleges. Ha hát én is csekély tehetségem a kitűztem czél megközelítésére áldoztam, bármi silány az eredmény, legalább oly és annyi örömöm van benne, a mennyi és a milyen az evangéliumi „özvegy asszonyi állatnak, a ki két fillért vete a templom ládjába“; vagy a mely hazánk akármely buzgó fiát jutalmazza bennsőleg, a ki bárcsak egy követ vagy téglát vitt tud. akademiánk leendő pompás épületéhez.

F Ü G G E L É K.

A philosophianak van-é nagyobb szüksége a physiologijára vagy az utóbbinak az elsőre?

Lewes, physiology s a t. II. köt. — lap. (Tauchr. kiad.) — „Psychologia az élet tudománya. Mind azok a kik az elsőbbet tudománynak ismerik, azt nyilváníják, hogy célja a gondolkodás törvényeinek, a lélek természetének és kiváltságainak (prerogatives) felvilágosítása. Ez a tudomány ha tetszik kereshet — én azok részén vagyok, kik azt vélik, hogy keresnie kell — vizsgálati fontos eszközöket a physiologia törvényeiben; éppen mint a physiologia keres fontos segítséget a kímében és physicában. De mint a nyomozás független ága, nem szenvedí hogy physiologiai canonok döntsenek eredményei érvényessége felett; erejükről nem lehet a physiologiai törvényekkel való meg vagy nemegyezésökből itélni. Idézzünk egy példát: a psychologia azt hirdeti, hogy az elmének különbféle tehetségei vannak, és hogy e tehetségek mindenikének lehet ideiglenes felfokozása vagy ideiglenes elakadása. Ez a tény bőséges tanubizonyosságokkal látszik megállapítottnak és érvényes a psychologiaiban; holott a physiologiaiban egy annak megfelelő tény sincs felfedezve — sem az agyvelő boncolatát sem az agyvelő működésének valamennyi ismeretét nem lehet tanubizonyosságul hozni fel; és ha a psychológiát a physiologia bírái széke elébe lehetne állítani, ez esetben a psychologiai tények egyik legelvitathatatlanabbikát kellene kétségbe hoznunk. Más felől az sem kevésbé bizonyos, hogy az idegrendszer physiologiáját a psychologusok részéről néptalan követelhető minden ellenőrség nélkül kell kitanulni törekedni. Ha mi nem szabunk eleikbe következtetéseket, ők se szabjanak következtetéseket mi előnkbe. Mi nekik hagyjuk a gondolkodás törvényeit. Ők is hagyják nekünk azt a nehéz feladatot, hogy az érzés (sensation) és az idegrendszer különbféle részei közt kipuhatóljuk a viszonyt. — A mi tudományunk nem kíván szembeszállni az övéknek rejtélyes titkaival. Azok a titkok igen valószínűen örökre megfejthetlenségnek maradnak; azonban a physiologusok munkálatai lehetővé tették, hogy legalább legyen az idegrendszerrel kapcsolatban levő amaz életies tüneményeknek egy tudománya; „és így,“ Huxley tanár ügyes kifejezésével: „a rendetlen titkok birodalmából, mely a

tudatlanság uradalma, újra egy roppant vidék járult a tudományhoz, t. i. a rendezett titkok országa.“

Ezen frigykötés minden pontjainak szivesen aláírva, sietek közleni a második idézetet, mely a fenn kitétt kérdés második részére vonatkozik. Ez egy szakember, egy orvos nyilatkozata: „Oesterlen annyira elismeri szakja fontosságát és oly magasán gondolkodik a természetnyomozás és orvostudomány jelen állapotáról, hogy semmi ellenvetése sincs, ha egy Hippocratest és Celsust szintugy mint egy Boerhavet és Sydenhamot csaknem kontárok nak tartjuk ahhoz képest a mit most minden gyakorló orvos, minden physiologus tud. Azért mégis így szól: A mit az élet egész uradalmában tudunk meglehetősen tökélytelen és bizonytalan. A mi bizonyost tudunk, mintegy annyiból áll, hogy ennyi s ennyi különbözö alaku élő lény létezik, azok ilyen s ilyen alkatuak, kiegészítő részeik ilyen s ilyen vegyületűek; hogy sokan közülök így s így fejlődnek s élők folytában eme s ama jelenségeket vagy működéseket és változásokat mutatják, melyeknek kétségkívül határozott okai vannak és szabott törvények nyomán történnek. De ime feltételeiket és törvényeiket nem ismerjük. Legfeljebb, több kevesebb valószínűséggel gyanítani és sejteni tanultuk meg. E mellett mégis a physiologus majd csak oly keveset tud, mint a pathologus. Még azokat a jelenségeket sem tudjuk megmagyarázni magunknak, melyekre mindennap bukkanunk. Ezekben a mi ugynevezett „modernexact“ orvostudományunk képviselői és párthivei, bonezolók, microscopeusok és kimikusok szintugy ámitják magukat s aztán másokat, mint az ő iskolabeli orvosok. Hiszen még mindig és mindenütt annál követelőbb volt az Empiria, minél kevésbbé jött lisztába tudása és tehetése feladatával és saját jelentőségével.

A gonoszt gyarapítja az a körülmény, hogy általában véve egyetemesebb mivelttség, felfogásunk (Verständniss) kütfejeibe, fogalmaink alakulásába szintugy mint saját módjába s egymás közti kapcsolatába való bizonyos philosophiai és tiszta belátás majd sehol se találkozik ritkábban, mint éppen a mi uradalmunkban. Azért logikai egyik hibából

a másikba bukdosunk. Schol sem történik az gyakrabban mint nálunk. Mert né, oly hajlandó az ember a legszeleburdiabb, hogy ne mondjuk legvakmerőbb ítéleteket hozni éppen oly dolgokról, melyekhez legkevésbé ért, melyekről legkevésébbet gondolkozott higgadtan és éretten. De veszélyes dolog az, hogy ha, mint a mindennapi tapasztalás sajnos tanítja, az emberi szellem egy oly kétséges, chaoticus uradalomban éppen egészen magára és saját kényére hagyódik; midőn találását vagy nem találását, megfogását vagy nem értését a történetességre bizza, a helyett hogy határozottan s tisztán intézné kérdéseit a természethez és általában mindent a lehetőségig úgy igazítva, hogy kéntelen legyen neki igen-t vagy nem-et mondani. Az igaz, hogy a milyen ma az orvoslás és a mint a beteg-ágy mellett s még a klinikákban is üzni szokták, nem kíván különös nagy fejtörést. A tanuló mielőtt az orvosi pályájához kezd, talán már megismerkedett egy s más tudománnyal s becsével, szerzett bizonyos érzéket a tudományos ügyhez. Most már belé bukik az orvostan egyes szaktudományaiiba, melyeknek mindenike csak a hozzá tartozó tárgyak sorát adja s azt is gyakran elég szárazon, szellemi belső kapcsolatuk nélkül. A tanuló csaknem agyon nyomva érzi magát a gyakran elég trivialis különöségek (Einzelheiten) tömege alatt, melyekben megérteni való többnyire elég kevés van, a mellett rendszerint megfosztva a tudomány enyhítő fuvalmától. Vagy — a mi még rosszabb — tanítói mint szintén az írók kategoricus meghatározottsággal oetroyálják neki kétséges tanaikat, véleményeiket és aprioristicus abstractioikat mint tudományt.

„Minden bizomnyal csak sok és helyes látás, szemmeltartás által kapunk idő folytában mintegy szemet mindenhez, a mi általában látni vizsgálni való. De ha szinte a szemlétnek megértése, bizonyos tünetmények műfolyamok feltételeibe és törvényeibe való belátás lehet is csak ezélünk, azért mégis csupa számbavéteit (Beobachtung), bárha a legszorosb, leghelyesebb volna is a világon, nem fogjuk a földolagnak tartani, mint a minék nem ritkán tartják. A mit röviden számbavételnek (Beobachtung) szoktak nevezni, nagyon különböző két dolgot foglal magában, nem csak a valóban szemléteit, hanem azt is a hogy azt találgattuk vagy magyaráztuk magunknak. Sok idő kellett a képiróknak, míg az épületeket és egyéb tárgyakat úgy tudták rajzolni a mint látták, t. i. a perspectiva szerint, nem pedig úgy a mint maguknak képzelték. Valamely természeti eseményről belátáshoz jutni lehetetlen, ha előre nem tanakodtunk (speculirt) róla. És általában csak az remélheti, hogy a természet felett valaha uralkodhatik, a ki érti. De ez a megértés bajos dolog. Jelenségek és dolgok úgy léteznek reánk nézve, a mint képzeljük magunknak.“ — (Ez toto coelo más mint az értekezésben idézett „Das Ding an sich, ist das Ding für uns“). — „Szellemünk, ennek beléfogódzása és rendezése teszi a tényeket azokká a mik. A mint a szellem teremt és eljár, akképp tud béhatni a természet

legrejtettebb mélységeibe és az ő törvényeibe, akképp számítja ki biztosan az ég legtávol: . . . testeinek, melyekhez látesővével is alig jut el, az útait, mérlegetheti földjét, melynek ő alig mondható kis részecskéje, és teszi szolgájává azokat a természeti erőket, melyeket az ő tudatlan atyjafia maga feletti hatalmak gyanánt legfeljebb csak bánulni vagy rettegni tud. És megfordítva ugyan az az emberi szellem az ő fejletlensége vagy maga hibás használata miatt a legegyszerűbb igazságokat is felfedezetlenül hagyhatja vagy éppen tévelygéseknek nyilváníthatja, holott ő talán a legnagyobb képtelenségekben mint kétségtelen tényekben hiszen.“ — (Nesze neked Moleschott!) — Mindenek előtt az emberi szellemet magát kell kipuhatolnunk és megértenünk, mi módon puhatolja a természetet. Nem elég még a logika is magára, hanem bizonyos dolog- és emberismerettel kell eljárni. Mindenki ne csak szakember, hanem egyszerismind emberismerő is legyen, kivált a természetvizsgáló és az orvos. Csak az által képes ő magában s másokban megkülönböztetni a subjectivet az objectivtól. Utoljára is keveset használ ha az uradalmabeli tévedéseket egyoldaluságnak, előítéleteknek sat. tulajdonítja. Finomabb psychologiai elemzés kell oda, és a tévelygésekkel csak úgy jövünk tisztába, ha az ő nem ritkán oly tarka és vegyes, gyakran változó forrásaikat s az okok és következtetések sokszoros összefogódzását kikutatni bírjuk.“ Ha ez az utóbbi nem a philosophia felada, úgy mié legyen?

Longet a physiologie-je utólagosan adott bévezetésében imigy nyilatkozik:

„Egy jól megállapított első tény az, hogy az élet nem volt öröktől fogva e földön. . . . Nagyon kétséges hogy ember-kövületet letek volna valaha vagy legfeljebb is a legújabb féle rétegekben lehettek ily nemű maradványokat; mi is mind az egyik, mind a másik esetben azt állítná meg, hogy az embert e mai napig úgy nézhetni, mint a teremtés legutolsó művét. . . . A hit kifejezésének ismert tan szerint egy természetén kívüli erő teremtette mindazokat a lényeket, melyek a földet népesítik; ez az erő az Isten. E. Geoffroy Ste. Hilaire a teremtő természet tervének egységét védelmezte; Cuvier az szerves alkat különbözőségét sürgette s meggyőződést keltett volna kétségkívül az elmékben, ha az ő hatalmas ellenfele védte philosophiai eszme vonzóbbnak nem tetszett volna . . . Ha az állatoktól az emberig emelkedünk, arra a logikai záradékra jutunk, mely észet és érzelmet egyszermind kielégít, hogy az ember egyetlen egy törzsből, — egyetlen egy pártól veszi származását. . . . Az élet szünet-szakadatlan együvése által tartódik fenn; e mindazáltal nem azt teszi hogy kimiai tények alkotják az életet; azok csak eszközök, a melyek fenntartására szolgálnak. . . . A sulyok túlajtása azt mondani Lehmannal, hogy az állati physiologia nem messzi jövődében csupán csak a physica és kimia elveire lesz reávi-

ve.... Az élőtestek anyagának a halál által okozott módosításaiba a világért sem zavarjuk belé azt a mi az „immateriale principium“ azaz a lélek dolga.... Ha az értelmiség cselekvényei (actes d' intelligence) kitanulása lett volna feladatunk, egy negyedik országot az ember-országot, állíthattuk volna fel, némely szerzők példájára. Igazán, az ember az ő értelmiségénél fogva nem kevésbé különbözik a legtökéletesebb állattól, mint ez a növényektől.*).... A legtökélyesebb ösztön és az emberi ész között mérhetlen hézag létezik. Csak az ember van felruházva észszel: t. i. az igazság megismertetése tehetségével; beszéddel: t. i. amannak kifejezésére rendelt számmal; ő egyedül tökélyesíthető; aztán, csupán csak az embernek vannak elvont (abstrait) eszméi, melyeknél fogva az istenség megismerésére emelkedik.“

Még csak egyet, s ezzel igazán végeztünk. A közelebbi időkben Angliában oly nagy lármát ütött, még pedig liberalis irányzatáért ütött „Essays és Reviews“ első cikke imigy kezdődik:

„Csupa jelenségekből (phenomena) álló világban, melyben minden eseményeket az ok és következés mereven törvénye kapcsol össze, képzelhetni hogy hosszú időszak folyama minden dolgokat utoljára éppen abba a viszonyba hozzon össze, a milyenben kezdetben voltak. Világos hát hogy így egymáshoz mind eseményekben, mind sorakozásokban, merőben hasonlító cyclusokat kapnánk. Az egyetem örökösön azon változásokat ismételné az újra elékerülések kiszabott rendében, bárha mindenik cyclus hossza évek millióira is menne. Azonfeljül e cyclusok éppenséges hasonlósága akár melyikök létezését egészen szükségtelenné tenné. Minden logikai következtetés nélkül feltehetjük, mint ha akár melyikök kiesné a sorból, s az előtte és utána valók közbevetetlenül egymás szomszédságába jutnának.

Ez a feltevés az egyetemet halt géppé alakítja át. Az emberek éltei és lelkei oly közönyöské válnak, hogy emberi egész egy fajta vagy sok ily fajták megsemmisülése egyáltalában semmi. Minden esemény eltelik úgy a hogy a történet hozá ma-

*) Hogy egyezik ez a 66. lapon idéztem kifejezéssel: „Senki se je ölte még ki, hol végződik a physiologia tere, hol kezdődik a psychológiáé“?

gával, bétölti helyét a sorban, de czéltalanul a jövődöre nézve. A minden dolgok rende vas szabálylává válik, mely alól soha semmi sem menekülhet, de olyan vas szabálylává, mely sehová sem vezet és semmiben végződik.

Ily feltevés lehetséges a logikai értelem, de nem lehetséges a szellem szeme előtt. Az emberi szív nem akar hinni egy czéltalan egyetemet. A szellemnek a kell, hogy mindennek a mi létezik, ezéja legyen és semmi sem enyészhetik el, míg az a cél nem teljesül. Az idő eltétele nem kivétel erre a kívánalomra nézve. Az időnek minden eltelő pillanata felvevődik állandó eredmények képében a következő időbe s csak úgy vész el, hogy magánál voltaképebb (substantial) valamibe változik át. Újra megújra visszakerülő cyclusok sorát, bár megfoghatja a logikai értelmiség, de a szellem nem foghatja meg; mert minden későbbi cyclusnak különbözönek kell lenni minden előbitől már csak annál a ténynél fogva is, hogy utánna következnek s átsajátította az eredményeit. Az anyagi világ lehet hogy alája van ily szabálynak vetve, s egymásután következő epochákban szellemi lények egymásután következő fajtáinak bölcsőjévé válhat. De a szellemek világa nem lehet csupa gép.“

Énnyi a géptügyről; de nem kevésbé találós a jellemzés az ügy védőiről:

„Némelyek azzal mutatják ki értelmi önkormányzást hiányukat, hogy hátra mentek, nem a csupa törvény uradalmába, hanem az értelmi fejtelenség még alantabb álló fokára. Okoskodnak minden alap nélkül. Agyvelejök némi álma belső összeférhetőségeit (consistency), összevették a tárgyias igazság valóságával. Elméleteket állítanak fel, melyek mellett semmi egyéb nem tanuskodik, mint az hogy megegyeztethetők a történetesen tudott kevés tényekkel; és feledik, hogy hasonló joggal sok más elméleteket lehetne könnyen feltalálni. Éppen úgy nem képesek ők el-lenni ítélet nélkül, mint azok a kik másod kézből veszik át ítéleseit. Soha sem veszik gyakorlatba azt az elvet, hogy ha nincs elég támogató s tanusító ok, melyekből végkövetkezményt huzhassunk, az a bölcsesség, hogy ne huzzunk végkövetkezményt. Annyian sovárognak világosság után, hogy setétben a szemüket dörzsölik, s az abból eredő optikai csalódást igazi világosság fényének tartják. Értelmi fegyvelemre volna szükségök — de kevés kilátásuk van reá, mert elszaggatták a kötelékeit.“

Elég világos, ugy-e?

